

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Dejle Amts Aarbog

Udgivet af

Dejle Amts historiske Samfund

første Halvbind : 1944

Vejde Amts historiske Samfund

har med Tilskud fra Arbejdsministeriet udgivet et selvstændigt Værk: *William Bertelsen: Stenalderbopladsen i Sønderkær og Vejedalen.*

Bogen, som kan købes i Boghandelen for ca. 15 Kr. pr. Eksempel., følger hermed (Aarbog I 1944) gratis til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund.

Indmeldelse af nye Medlemmer modtages gerne.

SKOLELOVEN 1814 I VEJLE AMT

AF GEORG HANSEN

Skoleloven 1814 staar som et Led af de store Landbo-reformer i Slutningen af 18. og Begyndelsen af 19. Aarhundrede. Den er som de øvrige Reformlove den ydre Tilkendegivelse af, at en gammel Tilstand var afsluttet og en ny indledet — af at Udviklingen var naaet til det Punkt, da de gamle Rammer maatte erstattes med ny, for at Indhold og Form kunde svare til hinanden. Landsbyskolevæsenet i 18. Aarh. havde hvilet paa Plakaten 1740, der havde indskrænket sig til at forlange, at der over alt paa Landet i Danmark skulde oprettes Skoler, men overladt det til Proprietærene at træffe de fornødne Anstalter hertil. Som Rettesnor for dem havde man anvist den ikke gennemførte Skolelov af 1739.

Resultatet blev, at der rundt om i Landet oprettedes et meget betydeligt Antal Skoler. I Vejle Amt blev der ialt ca. 55 faste Skoler, heri medregnet de af Frederik den Fjerde oprettede Rytterskoler, og desforuden et ubestemt Antal Omgangs- og Biskoler, der ikke var faste, men som indrettedes efter Omstændighederne. De faste Skoler faldt i to Grupper, Degneskolerne, hvor det var Degnene, der underviste, og de »ny Skoler«, hvor Læreren var en saakaldt Skoleholder. Mange af Degnene var Studenter, hvorimod Skoleholderne som Regel var Folk, der kom lige fra det praktiske Liv uden boglig Fordannelse. Ifølge Forordningen 1739

skulde de, før de antoges, overhøres af Præst og Provst; men det blev de sjældent. Omgangsskolelærerne var meget ofte nykonfirmerede Børn eller undertiden endog ukonfirmerede. Disse Læreres Duelighed maatte være højest begrænset, baade hvad Kundskaber og Undervisningsfærdighed angaar; adskillige var knap og nap Skrivekunsten endsige Regnekunsten voksen; men naar de alligevel nogenlunde kunde bestride Undervisningen, skyldtes det, at de obligatoriske Undervisningsfag var indskrænket til Religion og Læsning, mens Skrivning og Regning kun skulde ydes de Børn, hvis Forældre udtrykkelig forlangte det, og som betalte extra derfor, og det var saa godt som ingen. Men ogsaa i Religion og Læsning var det en ringe Undervisning, der blev givet, og den blev ikke bedre derved, at 18. Aarhundredes Skoler mange Gange næsten intet Undervisningsmateriale havde, og at Lokalteterne, baade hvad Plads og Hygiejne angaar, var overordentlig maadelige — Staapladser var almindelige, og sammenstyrede Skolebygninger et Hverdagsfænomen.

Men det var hele denne Skolevæsenets Tilstand, man i Slutningen af 18. Aarhundrede ønskede ændret. Det var Hensigten at skabe en bedre Folkeundervisning, der kunde gavne Menigmand i det daglige Liv og danne ham til en god og nyttig Samfundsborger. Sagen var den, at Opfattelsen af Bonden og dermed af Folkeskolens Betydning var undergaaet en Forandring i Tiden fra 1730'erne til Aarhundredets Slutning. Paa det første Tidspunkt var Pietismen herskende, og for den var det vigtigst, at Befolkningen blev opdraget i den rette kristne Tro og bibragt nogle grundige Religionskundskaber, og det var for at opnaa det, at Kristian den Sjette 1740 havde udstedt sin Skolelov,

hvis egentlige Formaal var at skabe en Forberedelseskole til den 1736 indførte Konfirmation. Ved Aarhundredets Slutning var Pietismen derimod blevet fortrængt af Rationalismen, der satte sig som Maal først og fremmest at skabe dygtige Mennesker, der kunde blive nyttige Samfundsborgere. Derfor havde den ogsaa et andet Skoleideal. Ikke alene skulde Regning og Skrivning være tvungne Undervisningsfag; men ogsaa en hel Del praktiske Fag som Landbrugsfag, Haandværksfag etc. skulde alt efter Elevernes Behov indføres, og Undervisning i Fag som Historie og Geografi ønskedes ogsaa.

Det var med saadanne Planer, at den store Skolekommission 1789 gik i Gang med at udarbejde en ny Ordning for Landsbyskolevæsenet. Man startede med store Idealer; men Virkeligheden gennemtvang en stærk Modificering af dem, idet Slutresultatet blev, at de obligatoriske Undervisningsfag indskrænkedes til Religion, Læsning, Regning og Skrivning samt eventuelt Sang og Gymnastik. Hvad Bygninger og Udstyr angaar, maatte man ogsaa nøjes med at sætte Kravene lig det bedste af det, man allerede havde. Det vil sige, at man indskrænkede sig til at gøre den Tilstand, der herskede ved de bedste af de eksisterende Skoler, lovmæssig for alle Skoler, og det vil igen sige, at Skoleloven 1814 ikke blev et direkte Brud med Fortiden, men kun en Stabilisering af en allerede værende Tilstand — en Fremskyndelse af en Udvikling, der var i Gang; men alligevel betød den for de allerfleste Sogne, at der maatte foretages en Del Ændringer, ligesom den blev af afgørende Betydning for Lærerstanden og dens Udvikling. Det er Hensigten i denne Afhandling at undersøge, hvordan den virkede i Vejle Amt.

I sit første Kapitel bestemte 1814-Loven, at der skulde oprettes saa mange Skoler, at intet Barn fik mere end $\frac{1}{4}$ Mil til Skole, en Bestemmelse, man allerede havde haft i 1739-Loven, men som langt fra var blevet virkeliggjort i 18. Aarhundrede. De ca. 55 Skoler foruden Omgangsskoler, man da havde haft, havde ikke saa nær kunnet dække Behovet, og deraf følger, at mange Børn havde haft meget mere end $\frac{1}{4}$ Mil til Skole. Det havde særlig været Tilfældet i de tyndt befolkede Hedesogne som f. Eks. Sdr. Omme Sogn, hvor Børnene ikke havde kunnet komme selv til Omgangslæreren »for Vejens Længde og Besværlighed, førend han kommer til dem«, og selv i Brusk Herred siges Skolevejene mange Steder at være over 1 Mil. Det samme gjaldt ogsaa Smidstrup, Pjedsted, Randbølle, Taulov o. m. fl. Steder, og i Højen-Jerlev havde de $\frac{1}{2}$ Mil, »der er upassabel for Børnene om Vinteren i Tø- og Regnvejr formedelst store Vande af Aaer og Siger«, ja fra Jerlev var Vejen ofte saadan, at »ingen af Børnene gaar til Skolen formedelst Vejens Besværlighed«. ¹⁾ Denne Anke møder man Gang paa Gang i 18. Aarhundrede. Vejenes Tilstand var saadan, at de mange Steder var ufarbare i flere Maaneder af Vinteren. Idelig klager Præsterne i deres Indberetninger over, at de af den Grund ikke har kunnet foretage deres Skolebesøg; det er da klart, at de slette Veje ogsaa maatte danne en uoverstigelig Hindring for Børnenes regelmæssige Skolegang.

Dette i Forbindelse med de lange Afstande bevirkede, at Forældrene rundt omkring besluttede at oprette Privatskoler, oftest i Skikkelse af en Omgangsskole om Vinteren, d. v. s., at man valgte en ung Person, der »gaar Hus fra Hus i omskrevne Fjerdingaar og læser for saa mange, som i den By, han er udi, vil

komme til ham, der kan være efter Byens Størrelse 3 à 4 Uger«. Den nordre Omgangsskole i Brande Sogn havde i 1807 13 Steder, hvor Skolen holdtes, deraf var den 3 Steder hver $\frac{1}{2}$ Uge, 7 Steder 1 Uge, 2 Steder 2 Uger og 1 Sted 3 Uger, ialt $15\frac{1}{2}$ Uge pr. Omgang.²⁾ Børnene maatte saa følge med Læreren rundt, hvis de vilde deltage i Undervisningen hele Vinteren.

Saadanne Omgangsskoler oprettedes i mange Sogne, men de var i Almindelighed ringere end de faste Skoler, og dertil paaførte de som Regel Forældrene Extraudgifter, idet man sjældent tillod, at der skete Fradrag i den faste Skoleholders Løn, og derfor var de heller ikke i Gang hver Vinter; hvis Forholdene et Aar tillod det, søgte Børnene Hovedskolen. Undertiden var Degnen eller Skoleholderen, i hvis Distrikt Omgangsskolen var, dog forpligtiget til at afholde Udgiften ved dennes Drift, saaledes skulde Degnen i Bredsten »holde og lønne en til Skoleholduelig og voksen Dreng«, dog skulde han herfor have et Løntillæg, men Skoleholderen i Sindbjerg skulde for egen Regning holde en Substitut i Ørum; det samme var Tilfældet i Randbølle, og i Vonge maatte Skoleholderen endda lønne 2 Omgangslærere. Disse Omgangsskoler forkortede naturligvis Skolevejene, men alligevel viser det sig, at 1790 var der 56 pCt. af Skolerne, hvortil de fjernestboende havde $\frac{1}{2}$ Mil eller derover.³⁾

Nu gentog Skoleloven 1814 Bestemmelsen om, at ingen Børn maatte have længere Skolevej end $\frac{1}{4}$ Mil; heraf fulgte, at der maatte bygges et meget betydeligt Antal Skoler i Vejle Amt. Derfor gik man i Gang hermed allerede de første Aar efter 1814. Inden 1818 var der nybygget 5 Skoler, og da man o. 1840 havde gennemført den ny Lov i hele Vejle Amt, var der blevet ialt 108 Hovedskoler og 33 Omgangs- eller Biskoler.⁴⁾

Skoleloven 1814 havde saaledes omtrent fordoblet Antallet af Hovedskoler og dertil oprettet et betydeligt Antal faste Omgangs- eller Biskoler. Derved var det altsaa lykkedes at forkorte Skolevejen for en stor Mængde Børn; men der var alligevel adskillige, der havde mere end en kvart Mils Skolevej, og den Dag i Dag er der mange, der har det. Dog har de den Fordel frem for tidligere, at Vejene er helt anderledes fremkommelige. Ogsaa paa dette Omraade havde Skoleloven 1814 imidlertid søgt at forbedre Forholdene; men det var een Ting at sidde som Kancelliembedsmand i København og bestemme, at »der bør paases, at der til hver Skole haves bekvemme Veje eller Stier samt at disse istandsættes, vedligeholdes og, naar Sne er faldet, opkastes, saaledes at de Børn, der søger Skolen, kunne komme frem til denne.«⁵⁾ og en anden Ting at være Beboer i de vidtstrakte Vesteregne i Vejle Amt og have til Opgave at gennemføre Bestemelsen. Det var en Umulighed, og derfor lod man ogsaa ganske rolig være, og endnu en rum Tid, ja lige op til vore Dage, blev Vejene stadig ved at være en væsentlig Hindring for Børnenes regelmæssige Skolegang.

Det store Antal ny Skolebygninger, der rejstes rundt om over hele Landet, blev det mest synlige Udtryk for 1814-Lovens Gennemførelse. Men foruden at Skolernes Antal øgedes stærkt, skete der ogsaa en meget betydelig Forbedring i deres Kvalitet.

Gennem hele 18. Aarhundrede havde Skolebygningerne de fleste Steder været i en særdeles maadelig Tilstand — oftest Bindingsværk af den ringeste Art — Fyrretømmer uden Grundsten, klinede Vægge og Straetag. Dertil blev de meget daarligt vedligeholdte, hvad enten det var Befolkningen eller en Godsejer, der

skulde besørge deres Reparation, og endelig var de meget mangelfulde, hvad Plads angaar. Disse Forhold vedvarede — omend maaske lidt forbedret — ind i 19. Aarhundrede og ændredes først, efterhaanden som 1814-Loven gennemførtes.

At dømme efter de Indberetninger, som Præsterne siden 1804 skulde indgive om deres Sogne, var i Begyndelsen af 19. Aarhundrede ca. 60 pCt. af Skolerne i Vejle Amt i en Tilstand, der maa betegnes som under det tilladelige.⁶⁾ Forholdet er imidlertid vanskeligt at belyse klart, da Domme som dem, der her maa bygges paa, naturligvis er uhyre subjektive, og en Skolebygning, der det ene Aar betegnes som maadelig, omtales det næste som værende i god Stand og saa maaske igen et Par Aar senere som sammenfalden. Nu kunde saadanne Svingninger let finde Sted med saa primitive Bygninger, idet en enkelt lidt haard Vinter var i Stand til at vaske Leret ud af Tavlene eller faa Skorstenen til at styrte sammen, og det spinkle Fyrretømmer raadnede bort paa faa Aar. Netop derfor var Skolerne ofte i saa maadelig en Forfatning, thi naar man et Aar havde repareret grundigt, vilde man ikke gaa i Gang med en større Reparation igen efter maaske blot to Aars Forløb, og hvor lidt en Hovedreparation betød ses af følgende Beretning afgivet 1805 af Skolesynet for Smidstrup, der bestod af Provsten, en Tømrermester, en Murermester og største Lodsejer: »Vel havde denne Skole udi afvigte Aar 1804 modtaget en Hovedreparation, men desuagtet forefandtes der dog følgende Brøstfældigheder ved samme. I Steden for de forhen dels manglende, dels forraadnede og ubrugelige Vinduesskaader var vel 6 anskaffede, men disse fandt Synsmændene at være gjorte af gamle ormstukne Brædder. Skolen var saavel udvendig paa Mur

og Tag som og indvendig i Værelserne udspækket og kalket, men i Kalken forefandtes altfor overflødig Sand, saa det var at befrygte, at det ikke vilde staa sig ret længe. Vinduerne i den søndre Side var i Henseende til Slagrammen overalt forneden forraadnede. Nogle Tagsten ved den nordre og vestre Ende var dels afskallede, dels nogle Stykker af samme afsprungne, i hvis Sted nye maatte anskaffes. Seks Fag var afstivede med en Lægte i hvert Fag for at forebygge Tagstenenes Nedfald; men Synsmændene formente, at disse Lægter burde borttages og nye Stenlægter lægges tværs over Spændetræerne og Tagstenene derpaa at lægges, naar samme ellers skulde have nogen Varighed. Gulvet i Skolestuen var vel blevet noget repareret omtrent med et Par Hundrede Mursten, men disse var kun halvbrændte og altsaa uduelige til et Gulv. Vel var et nyt Fjellegulv lagt i Skoleholderens Stue, men da det rystede ved at gaa paa samme formodes, at Underlaget ikke maa være godt. Et nyt Loft var anbragt saavel over den hele Skolestue som over Spisekammeret ved Køkkenet, men befandtes utæt over Sammenpløjningen. Flere Brøstfældigheder forefandt Synsmændene ikke ved denne Skole;⁷⁾ men det turde vel ogsaa være nok, naar det var Aaret efter, at en Hovedreparation havde fundet Sted. Synsmændenes Anke førte imidlertid ikke til Afhjælpning af Skavankerne, endnu 1811 klagedes der over, at »Manglerne fra forrige Aar endnu ikke er udbedret«, og saadan gik det andre Steder. Man holdt nok Skolesyn, men de Skader, der noteredes, blev ikke afhjulpet. I Bredstrup fandt man 1804, at Værelserne var brøstfældige, »hvilket og blev anmærket ved sidste Provstesyn, men som desuagtet ej endnu er blevet reparerede,« og i Højen-Jerlev var 1806 »Bygningernes Mangler fra forrige

Aar endnu ikke udbedret og flere er kommet til« og paa samme Maade ved flere andre Skoler.

I Begyndelsen af 19. Aarhundrede var det mange Steder blevet Skik, at man afholdt en fast aarlig Reparation, der imidlertid kun bestod i Kalkning og Udspækning af Murene, Hverv, som Lærerne før i Tiden selv havde maattet varetage. Men Reparationer af den Art slog ikke saa nær til. Omend Skolebygningerne i Begyndelsen af 19. Aarhundrede var i bedre Stand end i 18. Aarhundrede, havde de dog stadig enorme Brøstfældigheder. Et Billede af en Landsbyskole i Vejle Amt i Begyndelsen af 19. Aarhundrede faar man af Indberetningen 1805 fra Bredsten. »Bredsten Skolehus bestaar af 3 Fag Bindingsværk, som i Sammenhæng med Degneboligen blev af nærværende Degn og Skoleholder Hr. Strohberg fra ny opbyggt i Aaret 1796. Fag og Fag er i god forsvarlig Stand; men Loftet over Skolestuen er gammelt og slet lagt til Dels af det gamle forrige Loft, til Dels af noget af den gamle Degnebolig. Gulvet er af Ler og fugtigt: Vinduerne er smaa og maadelige. Aaben Kakkellovn er der og maadelig Indretning; det hele ligesom og Vedligeholdelsen er yderst maadelig. Til alt dette er og Skolestuen i mine Tanker og vel liden.«⁸⁾

Saadan saa Skolerne ud før 1814-Loven gennemførtes. Ganske vist sker det, at man træffer Bemærkninger som »Skolehuset er i god Stand«, eller »Skolehusets Mangler er siden sidst blevet udbedrede«, og at der var Skoler, der blev holdt i upaaklagelig Orden, er utvivlsomt; men man bør alligevel ikke opfatte saadanne Udtalelser for bogstaveligt, da det ikke sjældent sker, at der et Par Aar senere siges det stik modsatte. Tallet for slette Skolebygninger laa sikkert betydeligt over 60 pCt. Givet er det i al Fald, at taget som Hel-

hed var Skolebygningerne i 18. Aarhundrede i en usselig Tilstand, og meget bedre var de ikke i Begyndelsen af 19. De var saadan, som almindelige Bondebygninger i Samtiden var, de fleste vel endda som de ringeste af disse, og Tilstanden var ganske ens, hvad enten det var Skolebygningerne som Helhed betragtet eller Skolestuerne i Særdeleshed.

I Skibet var Situationen den, at »Skolestuen fandtes saa aldeles forfalden, at Børnene ikke kunde være der med Sikkerhed for ikke at falde ned, og at Skolelæreren ikke uden Fare for at falde ned fra en Stol, som han selv havde taget ud af sin Stue, kunde sidde paa sin Plads, hvorfor Kommissionen besluttede, at Skolegangen skulde udsættes indtil næste Torsdag — og at Gulvet forinden den Tid skulde jævnes«. Gulvene var Skolestuernes Smertensbørn. Lagt af Ler eller Kampesten dannede der sig ustandselig Huller i dem, saa de var farlige at gaa paa. I Begyndelsen af 19. Aarhundrede klagedes der ustandselig over dem, saaledes i Bredstrup, Gaarslev, Vindinge, Taagelund o. fl. Steder »bør der sørges for et bedre Gulv, da samme er yderst maadeligt«. Dertil var Skolestuerne for smaa. Den almindelige Størrelse var 2 eller 3 Fag paa den ene Led og saa Skolehusets Bredde paa den anden. Denne var oftest omkring 10 Alen, og et Fag var $2\frac{1}{2}$ Alen, altsaa den almindelige Skolestue, ca. 35—60 Kvadratalen, en Del var dog mindre. I de kgl. Skoler — Frederik den Fjerdes Rytterskoler — var Skolestuen 75 Kvadratalen; men Skolerne, der var oprettet efter Plakaten 1740, var ikke saa flot udstyrede. I Vejle Amt var ca. 74 pCt. af Skolestuerne 3 Fag og ca. 26 pCt. 2 Fag — heri ikke medregnet de smaa Skolestuer, som Bønderne her og der havde bygget til Vinterskolerne. — En 3-Fagsskolestue anslog man i

Almindelighed til at kunne rumme 50 Børn, d. v. s., at man regnede ca. 1 Kvadratalen pr. Barn, og til en 2-Fagsskolestue ansatte man ca. 30 Børn ud fra samme Grundsynspunkt.⁸⁾

Alt i alt var det meget indskrænkede Pladsforhold, man havde at arbejde under i 18. Aarhundredes Skolestuer, og yderligere trykkende blev de derved, at Loftshøjden sjældent naaede over 3 Alen. Dertil var man slet stillet med Inventar. I Almindelighed var dette af en meget primitiv Karakter, idet det kun bestod af et eller flere lange Borde med Bænke, anbragt paa Pæle nedrammet i Gulvet, hertil kom saa en Kakkelovn, oftest en Grydeovn, der røg mere end den varmede, og dette Møblement var lige saa daarligt vedligeholdt som det øvrige af Skolerne. I Pjedsted var 1808 »under det ene Bord i bemeldte Skolestue en Pæl ganske borte og en anden ganske forraadnet, hvor 2 nye maatte anskaffes«, og i Vindinge klagedes samme Aar over, at »Pælene under Bænkene var afraadnede, og Bænkene desaarsags nedfaldne«; lignende Klager lød fra mange andre Skoler, og trods det, at disse Mangler paa Grund af »Møblernes« store Primitivitet uhyre let og uden synderlig Bekostning kunde afhjælpes, fik de alligevel Lov til at forblive uudbedrede det ene Aar efter det andet, hvilket naturligvis maatte medføre store Ulemper for Undervisningen.

Baade hvad Bygninger og Inventar angaar, var Skolerne før 1814-Loven saaledes meget maadelige, og vender man sig til Omgangsskolerne, var Forholdene ganske naturligt ikke bedre. De fleste Omgangs- eller Biskoler havde ingen fast Bygning, men holdt til i lejede Lokaler eller foregik for Omgangsskolernes Vedkommende rundt om i Hjemmene. Enkelte Steder havde Bønderne dog ladet opføre et lille Hus til Bi-

skolen, saaledes f. Eks. i Øster Snede; men disse Huse var om muligt endnu ringere end de egentlige Skolebygninger og havde oftest en særdeles kort Levetid.⁸⁾

I Skolelovens § 52 bestemtes det, »at Skolestuen bør være rummelig og af en med Skolebørnenes Antal passende Størrelse«, og at Læreren skulde have anstændigt Husrum for sig og sin Familie samt Udhusplads. Til nærmere Vejledning vedføjedes, »at Skolestuen bør i det mindste være 4 Alen høj fra Gulvet til Bjælkerne. Taget, Døre og Vinduer bør være tætte, og de sidste saaledes indrettet, at de kunde lukkes op. Gulvet bør være enten af Brædder eller Mursten satte paa Kant.« Det var højst beskedne og vagt udformede Bestemmelser, der tillod vide Fortolkninger. Sammenlignet med det, der var, betød det blot, at man forlangte, at alle Skolebygninger skulde bringes paa Højde med de bedste af de allerede eksisterende. Nogen bestemt Tidsfrist for Kravets Gennemførelse var ikke fastsat. Derimod forlangtes det, at hvert Sogn skulde udarbejde en samlet Plan til den ny Lovs Gennemførelse for sit eget Vedkommende, og denne Plan skulde indsendes til Kancelliet for at opnaa dettes Approbation, før man skred til nogen Ændring.

Det er forstaaeligt, naar den ovenfor skildrede Tilstand tages i Betragtning, at Opfyldelsen af den ny Lovs Krav for mange Sogne maatte medføre en Del Udgifter, idet man de allerfleste Steder maatte bygge ny Skoler, og det er derfor ogsaa forstaaeligt, at Bønderne ikke var særlig interesserede i at komme i Gang dermed. Da Landbrugskrisen saa kom i 1820'erne, virkede den yderligere hindrende, og derfor hengik der adskillige Aar, før man havde faaet Loven gennemført i hele Amtet. Først fra 1824 kom der Fart i Indsendelsen af Skoleplaner, og først 1839 var alle

Planer approberede, og saa skete der endda yderligere Ændringer i Fyrreerne.⁹⁾

Men flere Steder begyndte man dog at drøfte den ny Lov umiddelbart efter dens Fremkomst, og det resulterede her og der i, at man gav sig til at forbedre det, man havde, mens man andre Steder gik i Gang med at bygge nyt. 1817 tilbyggede man saaledes Gaverslunde Skole 4 Fag formedelst 230 Rd., og samtidig opbyggedes Boligen i Brøndsted, hvilket kostede 630 Rd.¹⁰⁾ Indtil 1818 var der opbygget ialt 5 Skoler i Vejle Amt og repareret mange flere. Men hvor daarligt man byggede ses af følgende Udtalelse fra 1821: »Bramdrup Skole, skønt 1817 med store Bekostninger opført, er allerede næsten faldefærdig — desaaarsag har man for indeværende Vinter maattet leje Bolig til Skolelæreren og Familie i Byen.« I Løbet af det følgende Aar blev den dog atter istandsat, saa den paany var tjenlig. 1824 siges der fra Bredsten: »Degnebolig og Skolehus blev afvigte Efteraar betydelig forbedret; men i Orkanen 20. December blev den paa nogle faa Fag nær aldeles omstyrtet, skønt det kun er faa Aar siden, at den er opført af grundmuret Hus.« Adskillige Steder forblev alt imidlertid ved det gamle. I Almind trængte Skolehuset 1818 vel til Reparation, »men Skolekommissionen har ikke i disse trykkende Tider dristet sig til at foretage den,« og videre var man ikke kommet 1819, og i Bredsten var Skolestuen 1822 ikke anordningsmæssig, »da Distriktets Evner ikke har tilladt det.«¹¹⁾ En hel Række Sogne havde 1815 ansøgt Kancelliet om at faa Udsættelse med Gennemførelsen af den ny Ordning, hvilket bevilgedes dem.¹²⁾ Men alligevel forbedredes Forholdene lidt efter lidt. Da Landbrugskrisen o. 1824 havde naaet sit Højdepunkt, og Tiderne begyndte at bedres, kom

der Fart i Skolebyggeriet, og i Løbet af Tyverne rejstes der mange ny Skolebygninger Amtet over.

Ved Slutningen af Aarhundredes andet Decennium gav Provst Blicher følgende Karakteristik af Skolehusene: »Alle Skolebygninger her i Amtet paa nogle faa nær har i de sidste 15 Aar modtaget betydelige gavnlige Indretninger, og er Forslag gjort til at skaffe de faa, som er tilbage, de fornødne Udvidelser og Forbedringer. Især er Skolelokalerne gjort større, nogle indtil det dobbelte. En Del Skoler er saa godt som ganske ombyggede. Andre er helt af nyt opført, for det meste af Grundmur. Saaledes er Bramdrup, Starup, Vindinge, Frederikshaab, Hygum, Hveisel, Brøndsted, Jerlev, Uldum, Uhre o. fl., deraf er de første 6 bygget af Grundmur. Med al den Udvidelse Undervisningslokalerne har faaet i de sidste 15 Aar, vil Rummet i mange Skoler endnu ikke være tilstrækkeligt formedelst det aarlig voksende Antal af skolepligtige Børn. Og bliver Folkemængden saaledes ved aarlig en at tiltage, som de senere Aar har vist, vil alle Skolestuerne trænge til Udvidelse eller nye Skoler bygges.«¹³⁾

Nu tør man naturligt ikke tage alt for haandfast paa en saadan Beretning; men den illustrerer dog ganske godt det, der er foregaaet, og Indberetningerne fra de enkelte Sogne bekræfter den. Ved næsten hver eneste Skole møder man Omtale af Reparationer af ret betydeligt Omfang, og adskillige Steder nævnes Nybygninger. Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at den ny Skolelov er blevet gennemført alle disse Steder. For en Dels Vedkommende var det Tilfældet. Men for en stor Del betød det blot, at man bestræbte sig for at bringe de Bygninger, man havde, i saa nær Overensstemmelse som muligt med den ny

Lov, indtil man ansaa Tiden til at udarbejde og gennemføre en samlet Skoleplan for at være kommet, d. v. s., at Skolehusene var forsvarlige »uden just at være saaledes bygt som de ny Skolebygninger egentlig skulde opføres«. 1814-Loven var altsaa ikke gennemført; men det var alligevel den, der var Aarsag til den meget store Forbedring, der var foregaaet med Skolerne. Skolebyggeriet fortsattes følgelig frem gennem Trediverne, efterhaanden som den ny Lov gennemførtes rundt omkring, og ved dette Aarti's Slutning kan Dommen over Skolebygningerne — fældet paa Grundlag af de aarlige Indberetninger — udtrykkes saaledes: alle Skolebygninger paa nogle faa Stykker nær upaaklagelige.

Da Skoleloven 1814 endelig omkring 1840 var gennemført overalt i Vejle Amt, var der sket en meget stor Forbedring, hvad Skolehusene angaar; thi ikke alene var de alle ført paa Højde med de bedste af de tidligere Skoler; men Topskolen var blevet ikke saa lidt bedre i Løbet af de svundne 30 Aar, saaledes at alle Bygninger omkring 1840 laa betydeligt over de bedste i Begyndelsen af Aarhundredet. Det viste sig baade for Skolelokalernes og Lærerlejlighedernes Vedkommende. Mens der før 1814 saa godt som ikke havde været Skolelokaler over 3 Fag, var o. 1840 37 pCt. af Vejle Amts Skolestuer paa 4 Fag, 54 pCt. paa 3 Fag, og Resten havde andre Størrelser, nogle 3½ Fag, flere 5 og en enkelt 6 Fag. Kun eet Sted nøjedes man med 2 Fag nemlig i Ørnsvig.¹⁴⁾

Før 1814 bestod den normale Lærerlejlighed — ligesom Rytterskolernes — af Stue, Soveværelse, Køkken, Spisekammer og Kammer foruden fælles Gang for Lærer og Børn. Herfra havde der ganske vist været adskillige Undtagelser baade i Retning af det

større og det mindre — Biskolerne falder naturligvis helt udenfor. Men efter 1814-Loven kom mange Lejligheder til at bestaa af 2 Stuer, Soveværelse, 2 Kamre, Køkken, Spisekammer og Gang. Saa store Lejligheder syntes Kancelliet imidlertid var for flotte, og derfor lod det 1829 udarbejde en Normaltegning, der indskrænkede Lejligheden til den gamle Størrelse.¹⁵⁾ Denne Tegning synes i Vejle Amt imidlertid kun at være blevet lagt til Grund ved 4 Nybygninger. Udhuspladsen blev ogsaa større ofte o. 8—10 Fag, og dertil blev der mange Steder de forlangte 4 Alen til Loftet, ikke alene i Skolestuerne, men ogsaa i Lærerens Lejlighed. Denne større Plads medførte naturligt, at ogsaa Bygningerne maatte blive større end tidligere. Mens det store Flertal af de gamle Skolehuse havde 8—9 Fag, blev 10—12 Fag nu almindeligt.

Hvad selve Bygningernes Kvalitet angaar, blev den vel ogsaa bedre; som allerede nævnt var en Del af Nybygningerne grundmurede; men der var dog ogsaa mange Steder, hvor man nøjede med simpelt Bindingsværk. At Bygningerne var upaaklagelige vil ikke sige, at intet kunde ønskes bedre. Det var ikke alle Steder, at man som i Ilved kunde sige: »Her er, hvad man maatte ønske overalt, et særskilt Lokum for Læreren og et for Eleverne.«¹⁴⁾ Men var der end her og der et eller andet, der kunde ankes over, var det dog kun Bagateller mod tidligere Tiders Brøstfældigheder.

Med de faste Murstensgulve — i Almind lagde man endog 1830 Bræddegulv — fulgte ogsaa en Ændring i Inventarets Udseende. De faststaaende Møbler erstattedes af ambulante. De var ikke flotte og ej heller særlig velegnede til Skolebrug, men betød alligevel et Fremskridt. M. H. t. deres Indretning og Udseende havde den ny Lov ikke givet nogen Vejledning, og de var da heller ikke ens alle Vegne. Derimod forlangtes

det, at der skulde være en sort Tavle og en Forhøjning til Læreren, hvorpaa der kunde staa en Stol og et Bord, Ting, der blev anskaffet alle Steder.

Bi- og Omgangsskolerne var det ømme Punkt. Oprindeligt havde man i den store Skolekommission drømt om helt at afskaffe dem; men det lod sig ikke gøre. Der var da i Lovens § 2 blevet indsat en Bestemmelse om, at hvor Bebyggelsen var for spredt til at oprette faste Skoler, maatte der oprettes Omgangsskoler, dog saaledes at Sognene blev inddelt i visse Distrikter, og at der ansattes en Lærer for hver 2 eller 3 af disse. En saadan Lærer skulde have fast Bopæl i et af Distrikterne, og i de andre skulde der bygges Skolestuer paa 2—3 Fag, og naar Læreren var i disse Distrikter, skulde han nyde Kost og Logi paa Omgang hos Beboerne. Omgangsskolerne blev hermed lige saa faste som de andre Skoler. Men endnu 1844 var disse Bestemmelser ikke gennemført, saaledes nøjedes man flere Steder med lejede Lokaler f. Eks. i Kollemorten, Donnerup og Ullerup, Hedegaard, og der var ogsaa stadig Omgangsskoler, der ikke var faste. Af faste anføres 1844 25,¹⁴⁾ mens der efter Skoleplanerne skulde være 33. En Del har saaledes ikke været i Gang — til Stadighed i alt Fald. Hvad deres Udstyr angaar, foreligger der kun faa Oplysninger, men de tyder paa, at der er sket de samme Forbedringer med dem som med Hovedskolerne. Skolehusene var som Regel 4 Fag og indeholdt et Værelse til Læreren.

Men Omgangsskolerne var stadig kun Vinterskoler. Om Sommeren var Børnene henvist til Hovedskolerne, hvis de overhovedet gik i Skole, og om Vinteren kunde der ikke blive Undervisning i mere end den halve Tid af den, der normalt blev Hovedskolerne til Del, da Læreren i Almindelighed havde mere end en Skole at passe. I flere Bi- eller Omgangsskoler var det

dog Læreren fra Hovedskolen der underviste, saaledes f. Eks. i Vester, Linneballe og Ringgive Skoledistrikter. Fordelingen var da den, at der undervistes 3 Dage i Hovedskolen og 3 Dage i Biskolen; som særligt Vederlag for denne Undervisning fik Læreren i Linneballe 8 Rd. + Kost og Logi, mens ham i Ringgive maatte nøjes med Kost og Logi.¹⁴⁾

Men Kardinalpunktet i et Skolevæsen er naturligvis hverken Skolernes Antal eller deres Udstyr, men den Undervisning, der ydes i dem. Ganske vist er denne afhængig af de førstnævnte Faktorer; men vigtigere end disse er en anden Faktor, nemlig Lærerne, og før selve Spørgsmaalet om Undervisningen behandles, skal Lærerne, deres Forudsætninger og Vilkaar drøftes.

Mens Skoleloven 1814, hvad Bygninger angaar, kun kom til at betyde en Fremskyndelse af en allerede i Gang værende Udvikling, fik den revolutionerende Virkning for Lærernes Vedkommende. Den bevirkede nemlig, at den gamle Tvedeling af Lærerstanden i Degne og Skoleholdere forsvandt, idet den i sin 3. § bestemte, »at samtlige Degnekald paa Landet, som bliver ledige, skulde nedlægges, og Indkomsterne anvendes til Skolevæsenets Fremme«. Det nærmere herom var fastsat i Lovens § 61, der udtalte, at »paa det at Skolelærernes Løn uden alt for stor Byrde for Landboerne kan forbedres, bliver, naar de nuværende Degne afgaar, Degneindkomsterne herefter at fordele mellem Skolelærerne i Sognet«. D. v. s., at Skoleloven 1814 ophævede den gamle Degneinstitution og slog den sammen med den ganske ny Skoleholderstand, hvorved der skete en ikke ubetydelig Ændring i Landbosamfundets Fysiognomi.

Aarsagen var rent økonomisk. Gennemgaaende var Forholdet nemlig det, at Degnestanden var økonomisk langt bedre stillet end Skoleholderne, særlig paa

Øerne, og da man i Slutningen af 18. Aarhundrede forberedte den ny Skoleordning, indsaa man klart, at det var nødvendigt at øge de til Skolevæsenets Raadighed staaende Midler, og da Degnene nærmest blot var en Slags højere lønnede Lærere — der var ogsaa adskillige Skoleholdere, der havde Kirketjeneste — foreslog man at fordele saavel Degnenes Løn som deres særlige Degnefunktioner imellem Skoleholderne og saa ophæve den specielle Degnestilling.

Rent økonomisk var Forholdet mellem Degne og Skoleholdere det, at Degnene som Indtægt havde Dels deres Degneløn — Degnekorn, Offer og Accidenser — og Dels en mindre Betaling for deres Virksomhed som Skolemestre, mens Skoleholderne kun havde en meget beskeden Løn som Lærere. Hvis man regner Indtægterne ud efter Kapitelstaksten for 1768, var Degnenes Gennemsnitsindtægt for hele Vejle Amt ca. 41 Rd. aarlig, mens Gennemsnitsindtægten for Skoleholderne samtidig var ca. 25 Rd. 1790 siges, at de færreste Degne i Nørvang Herred havde over 50 Rd. og de færreste Skoleholdere over 20 Rd., til disse Tal maa dog føjes den Jord eller Græsningsret, som mange baade Degne og Skoleholdere havde.¹⁶⁾ Disse Indtægters nominelle Beløb steg vel betydeligt frem gennem 18. og i Begyndelsen af 19. Aarhundrede, da Kornpriserne øgedes temmelig meget, og en væsentlig Del af Indtægterne var Naturalier; men Forholdet mellem dem forblev saa godt som uforandret, idet Lønningerne ikke ændredes mellem 1740 og 1814 paa nogle faa Steder nær. Det var derfor en naturlig Tanke at stille alle Lærere lige i økonomisk Henseende ved at fordele de samlede Lærerlønninger ligeligt imellem dem.

Men før man skred til Ophævelse af Degneembederne, vilde man dog først høre, hvad Præsterne mente om Sagen. Derfor forlangte Kancelliet 1785, at alle

Præster skulde afgive en Erklæring om Degneembedernes Ophævelse. I Vejle Amt stemte ca. 25 pCt. for denne, men 75 pCt. imod. Som Begrundelse for deres Modvillie angav de fleste, at Degneindkomsterne var for ringe til at betyde nogen effektiv Forbedring i Skoleholdernes Indtægt, da den i Gang værende Udskiftning, der skabte en mere spredt Bebyggelse, krævede flere Skoler, samt at det vilde gaa for meget ud over Undervisningen, naar Skoleholderne samtidig skulde have Kirketjeneste.¹⁷⁾ Disse Argumenter turde imidlertid være meget letkøbte. En Forandring i Skolevæsenet skulde der foregaa, og saa maatte Degneembedernes Ophævelse jo i alle Tilfælde betyde en Formindskelse i Befolkningens Byrder, og de kirkelige Forretninger kunde vel ikke faa Skoleholderen til at forsømme sin Undervisning mere end Degnene deres. Bevæggrunden for de fleste Præster var langt mere en almindelig Uvillie mod at ændre det bestaaende, end den var nogen anden, og deres Synsmaade blev da heller ikke taget til Følge.

Men var Præsterne imod Degneembedernes Ophævelse, var de allerfleste til Gengæld særdeles interesseret i Skolevæsenets Forbedring. »Enhver retsindig Præst ønsker vist nok Skolevæsenets Forbedring i Haab om, at ej alene en fuldstændigere Kundskab i Religionens Lærdomme kunde udbredes iblandt den opvoksende Almue paa Landet, men og Sædelighed derved befordres i deres Opførsel i Tænke- og Handlemaade,« siger Præsten i Taulov. Betingelsen for, at Undervisningen skulde blive bedre, var imidlertid, at man fik dygtigere Lærere, end dem 18. Aarhundredes Skoler kunde opvise, og en Forudsætning herfor var det igen, at Lærerlønningerne forbedredes. Thi at Lønnen var ussel, viser ovenanførte Tal, og deraf føl-

ger ganske naturligt, at Skoleholderstanden maatte være fattig, et Forhold Samtiden særdeles vel var klar over. »Saa længe Skoleholdernes Vilkaar ikke kan sættes paa en bedre Fod, vil vel forgæves være at tænke paa Forbedring,« mente Kancelliet 1785, og Provst Blicher siger om Lærerne i Brusik Herred, at »de alle er fattige og som Skoleholdere i Almindelighed slet aflagte.«¹⁸⁾ Saadanne Udtalelser træffes der mange af rundt om i Datidens Indberetninger og Meddelelser om Skoleholderne, og det var ikke alene Administrationen og Gejstligheden, der var af den Mening, ogsaa »Lægfolk« havde en lignende Opfattelse, saaledes skrev Ejeren af Refstrup 1785: »Udi Linneballe Sogn er en gammel Skoleholder, som har meget lidt at leve af, kunde ikke nyde det daglige Brød, naar han ikke af mig havde en Gaard i Fæste.«¹⁸⁾

Sammenlignet med deres Embedsbrødre, Degnene, havde Skoleholderne meget beskedne Kaar at leve under, men stiller man dem over for Præsterne, bliver de rene Stoddere. I Aaret 1768 var den gennemsnitlige Præsteindtægt i Vejle Amt ca. 350 Rd. foruden Indtægterne af Landbruget, altsaa mere end 14 Gange saa meget som Gennemsnitsskoleholderindtægten. Det lavest lønnede Præstekald (Ringgive) havde 156 Rd., og det højest lønnede (Eltang) 640 Rd. i Indtægt.¹⁹⁾ Der er ikke Tvivl om, at Skoleholderen alene af den Grund stod langt under Præsten paa Samfundsstigen. Den første stod kun lidt over Proletariatet, mens den sidste havde Foden inden for Overklassens Dør.

Dette store Svælg mellem deres økonomiske Kaar træder endnu tydeligere frem, hvis man gennemgaar de gejstlige Skifteprotokoller. Det var sjældent, at et Skoleholderdødsbo vurderedes til mere end 50 Rd., de fleste ansattes til 30—40, og adskillige laa derunder,

enkelte endda under en halv Snes. Præstedødsboerne derimod gik ofte op til flere Hundrede Rd. og sjældent under halvandet Hundrede, mens Degnedødsboerne gerne laa mellem 60 og 150 Rd., intet naturligvis uden Undtagelse. Nu er saadanne Vurderingsbeløb ganske vist ikke særlig haandgribelige; men i Betragtning af de store Forskelle, der er paa det Niveau, hvorpaa de 3 Stænders Dødsboer placeredes, er det udmærket Illustrationsmateriale. Bedre end dette er dog maaske den Kendsgerning, at mens næsten alle Præsteskitter indeholdt Guld- eller Sølv-sager, var det kun Tilfældet for ca. 30 pCt. af Degnedødsboernes Vedkommende og for kun ca. 7 pCt. af Skoleholderskitternes.

Det er altsaa ganske tydeligt, at 18. Aarhundredes Skoleholdere i økonomisk Henseende stod langt under Præsterne og Degnene. Hvordan var deres Stilling saa i Forhold til de andre Samfundsklasser, de daglig kom i Forbindelse med? At den mere velstillede Del af Bønderne stod over dem er ret indlysende, efter hvad der lige er sagt; adskillige Gaardmandsskitter i Slutningen af 18. Aarhundrede spadserer over de 100 Rd. i Vurderingssum og indeholder baade Guld og Sølv. Med dem kunde der slet ikke være Tale om at komme paa Linie, og slet ikke i Begyndelsen af 19. Aarhundrede, da de voldsomt stigende Priser gjorde Bonden rig, men reducerede Købekraften af Skoleholdernes Pengeløn til omtrent Nul. Jævnbyrdingen maa søges i den nederste Del af Bondesamfundet, og her skal da foretages en Sammenligning med en af dettes Repræsentanter, Landarbejderen.

Omkring 1780 var en Landarbejders Løn uden Kost ca. 65 Rd., og hans aarlige Forbrug af Fødemidler 6½ Td. Rug, 2½ Td. Byg, 75 Pd. Smør og 125 Pd. Flæsk. Udgiften hertil var ca. 63 Rd.; der var altsaa

2 Rd. i Overskud af et Aars Fortjeneste til Tøj etc.¹⁹⁾ Sammenstiller man hermed en af de bedre Lærerlønninger som den i Langskov, hvor Læreren havde 5 Td. Rug, 5 Td. Byg og 6 Rd. i Indtægt, kan det vel regnes, at Kornlønnen saa rigelig kunde dække Forbruget af Korn og Husdyrholdet levere det nødvendige Smør og Flæsk, hvorefter Skoleholderen havde sine 6 Rd. i Overskud. Saa havde han rigtignok faaet Brændsel og lidt Uld af sine Faar, hvad Arbejderen ikke havde. Deraf skulde man altsaa kunne drage den Slutning, at de bedst stillede Skoleholdere var noget bedre stillet end Daglejeren, hvilket derimod ikke var Tilfældet med de daarligere stillede som f. Eks. Læreren i Linneballe, der i Korn kun havde 2 Td. 7 Skp. Rug og 7 Rd.²⁰⁾ Han var i alt Fald ringere stillet end Landarbejderen, da han for sine 7 Rd. kun kunde faa 3 Td. Rug og slet intet Byg. Ser man hen til Gennemsnitslønnen, der i Vejle Amt udgjorde ca. 12 Rd. 3 Td. Byg og 3 Td. Rug, vilde der til Køb af 3 Td. Rug medgaa 7 Rd., hvorefter der var 5 Rd. tilbage. Regner man saa lige som før, at Skolemesterens Landbrug skaffede ham Smør og Flæsk, har Gennemsnitsskoleholderen altsaa været lidt bedre stillet end Gennemsnitsarbejderen. Men mange Skoleholdere har været daarligere stillet end den almindelige Landarbejder. Nu maa det ganske vist indrømmes, at Forholdet er vanskeligt at belyse klart, da Lønningerne for Størstedelen ydedes i Naturalier, og Tal følgelig kun er en tilnærmet og upræcis Maalestok, dertil maa det erindres, at en Jordbruger, der har den samme talmæssige Indkomst som en lønnet Mand, i Virkeligheden staar betydeligt over denne i økonomisk Henseende, og derfor var Gaardmændene gennemgaaende ikke saa lidt bedre stillet end Skoleholderne, selv for deres Vedkommende, der

synes at kunne have mindre Indtægt end disse, og derfor har Skoleholderne vel ogsaa gennemgaaende været ikke saa lidt bedre stillet end de jordløse Husmænd og kan placeres paa Linie med de Husmænd, der havde et lille Jordtilliggende, men betydeligt under Gaardmændene. Hertil maa endnu bemærkes, at i Slutningen af Aarhundredet fik Husmændene en meget stor Lønforhøjelse, saaledes at de blev holdt skadesløse over for de stærkt stigende Priser,¹⁹⁾ mens Lærerlønnen forblev uforandret, hvilket medførte, at fra ca. 1790 til 1814 har Størstedelen af Skoleholderstanden været noget ringere stillet end Landarbejderen, økonomisk set.

Denne økonomiske Placering maatte naturligt spille en Rolle, naar Talen blev om at besætte Skoleembederne. Man kunde ikke vente, at Folk fra de bedre stillede Lag skulde søge dem, og det gjorde de da heller ikke. 18. Aarhundredes Skoleholdere kom fra Samfundets nederste Lag. »De er Kudske og Gaardskarle, aldeles udelige til Skoleholdere,« siger Præsten i Vejlbjby 1789.³⁾ Læreren i Uhre havde været Matros, Gartner og Husmand, før han blev Lærer, og adskillige Steder benævnes Skoleholderne som forhenværende Bønderkarle eller Husmænd. Lønnen var for ringe til, at Folk med Uddannelse f. Eks. Studenter vilde søge Skolekald; derimod var en Del Degne Studenter. Men 1739-Loven havde bestemt, at Skoleholdere skulde have Fortrinsret til Degnekald, for at det skulde være muligt for de dygtigste af dem at komme til at leve under bedre Kaar, og derfor var der i Begyndelsen af 19. Aarhundrede mange Degne, der var uden boglig Uddannelse. Omkring 1810 var ca. 82 pCt. af Vejle Amts Lærere og Degne ustuderede, og da var der adskillige Seminarister blandt de studerede, saa i Slut-

ningen af det foregaaende Aarhundrede har Tallet sandsynligvis været større.²¹⁾

Det var ikke at vente, at saadanne Læreres Undervisning skulde være fremragende, og der findes da ogsaa adskillige Tilkendegivelser af, at man kunde ønske den bedre. »Besidder ikke de fornødne Evner til at være Skoleholder, deraf kommer nok Børnenes Udeblivelse fra Skolen, og i det Sted læser samme hos Forældrene,« siges der om Degnen i Hveisel. Skoleholderen i Uhre var en duelig Lærer, men »skriver maadelig, regner ypperlig og bogstaverer slet«, og om Degnen i Erritsø siges, at han er flittig, »men hans Evner kun maadelige«. Paa den anden Side foreligger der dog ogsaa mange Udtalelser som: »Degnen og Skoleholderen samt Undervisningen er upaaklagelig,« og Lærerne i Linneballe og Skjærbæk var endog overordentlig dygtige. Skal der afsiges en endelig Dom, maa det blive denne: i Forhold til Evner og Forudsætninger upaaklagelige.²²⁾

Men var der her og der nogle Mangler m. H. t. Kundskaber og Undervisningsfærdighed, synes Skoleholderne, hvad Optræden angaar, at have været næsten exemplariske, hvad der derimod ikke altid kan siges om den Del af Degnene, der var Studenter. Justitsprotokollerne viser, at det var yderst sjældent, at en Skoleholder kom paa den gale Side Lov og Ret, hvorimod det ikke saa sjældent hændte med Degnene. Selv den saare almindelige Drikfældighed florerede kun yderst lidt blandt Skolemestrene efter Præsternes aarlige Indberetninger at dømme. Ifølge disse var der i Begyndelsen af 19. Aarhundrede kun 3 eller 4 af Skoleholderne i Vejle Amt, der var noget at anke over. Deres Optræden og Virken kunde saaledes kun være medvirkende til at give dem en pæn social Stilling. En

saadan indtog de imidlertid ikke. Samtiden vurderede i langt højere Grad, end det nu er Tilfældet, Mennesker ensidigt ud fra deres økonomiske Stilling. Da man begyndte at drøfte Lærernes Kaar i Slutningen af 18. Aarhundrede, kom dette Synspunkt tydeligt til Udtryk. En Lærer, der ved Siden af sit Embede havde nogen Formue, regnedes for at være betydeligt højere paa Straa end den, der ingen havde. Saaledes siges der 1785 om Degnen i Hersleb: »Fordi han har selv nogle Arvemidler, er en god Husholder og lever ugift, er han utrængende, og fordi han er utrængende, da ogsaa i Sognene agtet og anset langt mere, end hans Formænd har været, og hans Eftermænd maaske kunde blive.« Og naar man saa stærkt understregede det nødvendige i at øge Skoleholderens Løn, var en af Grundene den, at man mente, at »ved deres Vilkaars Forbedring fik de dog vist nok en mere udvortes Anseelse og Værdighed,¹⁷⁾ og det kunde nok behøves; thi »Almuen anser dem som deres lønnede Tjenere og Børnepassere. Efter den falske Forestilling beegnes de ofte paa den ubilligste, ofte paa den uanstændigste Maade.«²³⁾

Men naar Menigmand anlagde den Maalestok, var det ikke at vente, at de bedrestillede Klasser skulde bruge en højere, og det gjorde de da heller ikke; som et slaaende Bevis herpaa staar den næsten spottende Udtalelse om Degnene, som Sognepræsten i Thyregod fremkom med 1785: »Degne i og for sig selv betragtet er i mine Tanker meget ubetydelige Personer, da enhver skikkelig Bonde, som har nogen Oplysning i Guds Ord og tillige er begavet med Røst til at synge, kan forrette en Degns Embede, hvilket og ofte her er sket.« Men regnedes Degnene for at være ubetydelige, foragtedes Skoleholderne. Hvor fortvivlende er ikke denne Udtalelse: »Hvo ved ikke hvor liden Anseelse en

Skoleholder staar udi? Han taaes næppe i andre end Bønders Selskab, uagtet han i sit Embede er baade duelig og flittig.«¹⁷⁾

At der paa denne Tid dukkede andre Synsmaader op, særlig blandt de rationalistisk indstillede Præster, der ansaa Skoleholderne for at være nogle af Statens vigtigste Personer og deres Hverv for et af de ansvarsfuldste, ændrede ikke den almindelige Synsmaade, og derfor ønskede de mere moderne indstillede ogsaa, at der skulde gøres alt for at hæve Skoleholderne socialt. Pastor Blicher i Randlev foreslog saaledes, at de skulde gaa i Uniform og tituleres Hr., men alt sligt var kun tomme Drømme.²³⁾ Det var en Kendsgerning, at Skoleholderne var en af de mindst ansete og mest foragtede Stænder i Samfundet. At der fandtes Undtagelser herfra er i og for sig ikke mærkværdigt, mere bemærkelsesværdigt er det, at et Par af dem hævdede sig over Mængden alene paa Grund af deres Dygtighed. Særlig bør her nævnes Skoleholder Johannes Petersen, Skjærbæk; hans Dygtighed skyldtes for en væsentlig Del hans egen Ihærdighed med at læse, og han ejede et Bibliotek paa over 70 Bind. Ogsaa den Gang kunde en Mand med stærke Karakteregenskaber og selverhvervet Dygtighed opnaa sine Medborgeres Agtelse. Men han laa utvivlsomt heller ikke saa lidt over sine Medlærere i boglig Dannelse.²¹⁾

Et Indtryk af den almindelige Folkeskolelærers intellektuelle Standpunkt faar man ved at gennemgaa deres Bogsamlinger. Af Skoleholderne i Vejle Amt i 18. og Begyndelsen af 19. Aarh. havde ca. 63 pCt. været i Besiddelse af Bøger, mens ca. 37 pCt. ingen Bøger havde haft at dømme efter deres Dødsboer. Men de allerfleste af disse Bogsamlinger indeholdt kun meget faa Bøger og oftest kun de almindeligste Opbyggelses-

og Religionsbøger.²⁴⁾ Det maa saaledes siges, at det kun er nogle ganske faa Skoleholdere, der har været i Besiddelse af noget i Retning af boglig Dannelse. Disse har muligvis nok hævet sig lidt over Standen i Almindelighed, men har ikke kunne ændre dens Helhedspræg.

Noget anderledes saa Forholdet ud blandt Degnene. Af disse havde ca. 74 pCt. Bogsamlinger, mens 26 pCt. ingen havde, og af de 74 pCt. var ca. $\frac{1}{3}$ meget betydelige Bogsamlinger, der i de fleste Tilfælde indeholdt de klassiske Forfattere paa Grundsprøgene foruden større teologiske Værker, og ogsaa anden almindelig Litteratur forekom.²⁴⁾ Disse store Bogsamlinger fandtes de Steder, hvor Degnene havde gaaet Latinskolerne eller Universitetet igennem. Dels paa Grund af denne højere Dannelse og Dels paa Grund af deres bedre økonomiske Stilling, stod de højere i Samfundet end Skoleholderne, men alligevel paa en særdeles beskeden Plads.

Men endnu lavere end de to her nævnte Dele af Lærerstanden stod den tredie — Omgangslærerne. Rent økonomisk var de betydeligt daarligere stillet end de to andre, idet deres Løn kun bestod af Kost og Logi paa Omgang hos Bønderne og saa et lille Beløb i Penge; i Vejle Amt var det almindeligt at give dem ca. 4 Rd., i Sdr. Omme gav man dog kun 2 Rd. Antallet af Omgangslærere var ikke fast, men her i Amtet var der o. 1800 almindeligt 20—30. Undervisningen foregik kun i de 4 Vintermaaneder eller fra »Martiniitil Pedersdag«; i den øvrige Tid af Aaret maatte Skolemesteren ernære sig paa anden Maade, som Tjenestekarl eller lignende. Omgangslærernes Kvalifikationer maatte følgelig være smaa. Dertil var det ikke Stillinger, der var særlig eftertragtede, hvorfor man maatte

nøjes med, hvad man kunde faa. I Bredsten Sogn skulde Degnen »holde og lønne en til Skolehold duelig og voksen Dreng til at læse for Børnene i Ravning, Ollerup og Søslev«. I Sdr. Omme maatte de »altid tages af sidste Aars Konfirmanter«, og flere Steder bruges Betegnelsen Omløberdreng. For en Del Bønderkarle var Omgangslærerstillingen imidlertid Springbrættet til Pladsen som rigtig Skoleholder. Saaledes havde f. Eks. Læreren i Linneballe 1785 været Omgangslærer i Givskud 15 Aar, før han fik sit daværende Embede.²⁵⁾

Der behøves ikke yderligere Undersøgelser for at slaa fast, at Omgangslærerne ikke kunde bidrage til at hæve Folkeskolelærerstanden socialt. Det var sjældent, der klagedes over deres Opførsel; men at man ikke regnede dem fremgaar alene deraf, at en stor Del af dem var Børn. Taget som Helhed er det klart, at Lærerne i Begyndelsen af 19. Aarhundrede kun indtog en meget beskednen samfundsmæssig Stilling. Højest stod Degnene; men dem regnede man fra Myndighedernes Side som staaende uden for den egentlige Lærerstand, og det var først og fremmest Skoleholderne, man havde i Tankerne, naar man talte om at forbedre Lærernes Løn, og man havde jo ogsaa hele Tiden den Bagtanke at ophæve Degnestanden.

Denne Tanke blev som alt nævnt til Virkelighed med 1814-Loven, og denne indeholdt ogsaa Bestemmelser sigtende til at forbedre Lærernes Stilling baade økonomisk og uddannelsesmæssigt, saaledes at de kunde hæves i social Henseende. Hvad Lønning angaar, fastsatte Lovens § 55, at en Lærer skulde have en aarlig Gage af 6 Td. Rug, 10 Td. Byg at betale in natura samt 25 Td. Byg at betale efter Kapitelstaksten for det foregaaende Aar, dertil 6 Favne Bøgebrænde

eller andet Brændsel af samme Værdi, »dog maa det være vort danske Kancelli tilladt efter Omstændighederne at fastsætte en noget højere eller noget lavere Indtægt«. Disse Bestemmelser skulde først træde endelig i Kraft i et Sogn, naar Degnekaldet blev ledigt, og dets Indtægt følgelig kunde henlægges til Skolevæsenet, »dog bør vedkommende Amtmand og Amtsprovst til vort danske Kancelli indsende Forslag til en midlertidig Forbedring i Skoleholderens Lønning, hvor saadant til deres tarvelige Underhold maatte anses uundgaeligt nødvendigt, indtil forommeldte, i Overensstemmelse med denne Anordning udarbejdede Planer ved Degnekaldenes Vacanse i det hele kunde bringes i Udførelse«. Denne sidste Bestemmelse fik imidlertid ikke stor Betydning i Vejle Amt. I alle Sogne paa et Par nær — Urlev-Stenderup — forblev Lønnen uforandret, indtil den nye Lov gennemførtes fuldt ud. Efterhaanden som det skete, steg Lønnen samtidig med, at Priserne faldt, og dermed skete der en enorm Forbedring i Lærernes økonomiske Stilling. Imidlertid benyttede man Bestemmelsen om Lønreduktion i fuldt Maal. Da Skoleloven o. 1840 endelig var blevet gennemført alle Steder i Amtet, havde kun 34 pCt. af Lærerne den i Loven normerede Løn, mens de 66 pCt. havde mindre. Den almindelige Løn for disse var 6 Td. Rug, 10 Td. Byg in natura og 12—20 Td. at levere efter Kapiteltakst. Enkelte Steder var den dog endnu paa dette Tidspunkt ikke traadt helt i Kraft, da flere af de gamle Degne stadig levede, og i Ørum naaedes den først i Midten af Halvtredserne paa Grund af en Gæld, der paahvilede Kommunen.¹⁴⁾

Stiller man Skoleholderen over for Husmanden, viser det sig ogsaa, at hans Stilling i Forhold til denne var betydeligt forbedret. I Begyndelsen af Fyrreerne

havde en Landarbejder alt i alt ca. 123 Rd.¹⁹⁾ i Indlægt, men Læreren ca. 135 Rd. + Brændsel og Jord til Kreaturhold, hvilket sidste var betydelig større nu end tidligere paa Grund af det øgede Jordtilliggende.

Samtidig skete der et væsentligt Fremskridt i deres boglige Dannelse. 1814-Loven havde fastsat som Hovedregel, at Lærerembederne skulde besættes med Seminarister; herfra kunde dog ske Undtagelser, naar Supplikanten besad visse elementære Kundskaber. Dermed forsvandt den gamle »Bondekarlslærer« og erstattedes af Folk med en efter Forholdene god boglig Uddannelse, og for at lempe det gamle over i det ny havde Kancelliet forordnet, at der 1811 skulde afholdes Kursus for de Skoleholdere, der ønskede at deltage, for at de kunde blive kvalificerede til at undervise efter de ny Bestemmelser. Men den ustuderte Lærer blev snart i Mindretal. Fra ca. 1830 kan det paaregnes, at Lærerstanden havde skiftet Udseende. Af 36 Lærere i Bjerre-Hatting Herreder var saaledes 20 Seminarister, 2 Studenter og 14 ustuderte.²⁰⁾ Degnen forsvandt, og Skoleholderen blev til Skolelærer samtidig med, at han indtog Degnens gamle sociale Stilling paa lige Fod med Gaardmændene.

Hvad Omgangslærerne angaar, er deres Stilling vanskeligere at karakterisere. Ifølge Skolelovens § 2 var det Tanken, at der skulde ansættes en Lærer paa almindelige Vilkaar, og han skulde saa virke ved 2 eller 3 Omgangsskoler, der nu skulde have faste Bygninger. En saadan Ordning blev ogsaa truffet flere Steder f. Eks. i Kollemorten og Donnerup Omgangsskoler. Andre Steder underviste Læreren fra Hovedskolen 2 eller 3 Dage i Bi- eller Omgangsskolen (se ovenfor). Paa den Maade indskrænkedes Omgangslærernes Tal, og den egentlige Omgangslærerstand forsvandt efter-

haanden i Vejle Amt, idet der kun blev nogle faa Stykker tilbage. Deres Løn steg en Del, hvorved de blev noget bedre stillet end tidligere.

Skoleloven 1814 havde saaledes betydet umaadelig meget for Lærerstanden og dens Udvikling. Hvad selve Undervisningen angaar, blev dens formelle Betydning ikke særlig stor, men dens reelle desto større.

I 18. Aarhundredes Landsbyskole havde de obligatoriske Undervisningsfag været indskrænket til Religion og Læsning, mens Regning og Skrivning havde været fakultative, og kun faa Børn havde faaet Undervisning i dem. I Begyndelsen af 19. Aarhundrede var det vel blevet almindeligere, men Flertallet gik stadig ud af Skolen uden Kendskab til Regning og Skrivning. Et Indtryk af, hvordan Undervisningen var i en fremmelig Landsbyskole ca. 1805, giver følgende Beskrivelse fra Gaarslev—Pjedsted: »Man lærer Børnene at stave efter ABC-Bogen, dernæst tager man fat paa Luthers Katekismus og endelig paa Læsebogen. Undertiden lader man de større Børn læse i en Avis for derved at skaffe dem mere Færdighed i at læse indenad eller inden i Bogen. I Pjedsted skriver og regner de større Børn en Time om Eftermiddagen, i Gaarslev derimod lærer kun faa disse Videnskaber.«¹¹⁾ Det var stadig Religion og Læsning, der først skulde passes; vilde Forholdene saa tillade det, kunde der komme lidt Skrivning og Regning med, saafremt Læreren kunde og vilde give den. Men endnu 1814 træffes Lærere, der ikke kunde.

Der var altsaa nogle Skoler, hvor Skrivning og Regning var almindelige, og disse tog 1814-Loven som Forbillede for Fremtidens Landsbyskoleundervisning, idet dens 23. § bestemte, at »der skal i Skolerne undervises i Religion, Skrivning og Regning samt Læsning;

ogsaa bør Skolelærerne vejlede Børnene til ordentlig Sang,« og dertil udtalte den Ønsket om, at der maatte blive undervist i Gymnastik, hvor Læreren kunde det. Disse Bestemmelser betød altsaa ikke noget væsentligt nyt i Forhold til Fortiden, men var blot en Konsolidering af det allerede bestaaende. Hvad Gennemførelsen af dem angik, skete den meget hurtigt. Allerede o. 1820 var denne Del af Loven gennemført overalt. Sang synes ogsaa at have været almindelig udbredt ved det andet Decenniums Udløb, mens Gymnastikkens Indførelse voldte adskillige Vanskeligheder og først gennemførtes i Løbet af Trediverne. En helt anden Ting er det, at Undervisningen har gjort et betydeligt Fremskridt i Løbet af Tyverne og Trediverne som Følge af de meget dygtigere Lærere, der underviste i Skolerne, og 1814-Lovens Hovedindsats paa Undervisningens Omraade er netop den, at den krævede uddannede Lærere, der kunde give en kvalificeret Undervisning, saaledes at Børnene virkelig fik Udbytte af deres Skolegang.

De her behandlede 4 Spørgsmaal — Antallet af Skoler, Skolebygningerne, Lærerne og Undervisningen — er Hovedproblemerne i Skoleloven 1814. Ind under hver af dem kommer imidlertid en hel Del Detailspørgsmaal som f. Eks. Spørgsmaal om Undervisningsmaterialer, Skoleforsømmelser, Klassedeling o. l.; men dem skal der ikke gaas nærmere ind paa, da Skoleloven kun havde ringe Indflydelse her. Forsømmelserne var saaledes nogenlunde lige store 1800 og 1814, og med Mængden af Undervisningsmateriale foregik der en jævn Vækst fra 1800 og frem efter. Derimod er der endnu et Hovedproblem, der skal berøres — Spørgsmaalet om Skolevæsenets Administration.

Skolelovene 1739 og 1740 havde indsat Bisper og

Amtmænd som de overordnede Skolemyndigheder og Provster, Præster og Skolepatroner som de underordnede. Derimod havde Menigmand ikke selv noget at skulle have sagt. Heri skete der nogen Ændring med 1814-Loven. Som øverste Myndighed indsattes en Amtsskoledirektion bestaaende af Amtmanden og Amtsprovsten; men desuden fik Bisperne et Overtilsyn, som de kunde udøve dels gennem Visitatser og dels ved Responsa afgivne af Amtsskoledirektionerne. Som underordnet Myndighed oprettedes i hvert Sogn en Skolekommission bestaaende af »Sognepræsten, der har Forsædet, og samtlige Skolepatroner i Sognet samt af en eller to Skoleforstandere«. Skolepatroner var enhver, »som ejede 32 Td. Htk. og derover«, og »Skoleforstanderne skulde vælges af Amtsskoledirektionen blandt de hæderligste Bønder i Sognet«. Dermed var Folkeskolestyret demokratiseret, og 1814—16 valgtes der Skolekommissioner rundt om i alle Sogne. Den øverste Styrelse af Almueskolevæsenet tilkom »vort Danske Kancelli, som aarligen har at forelægge os en Udsigt over sammes Tilstand«.

I Forhold til 18. Aarhundredes Organisation af Folkeskolestyret, var der hermed sket et vigtigt Fremskridt, idet de faste Administrationsorganer efterhaanden udviklede en særlig Forretningsgang og ensartet Vurderingsmaade, der gjorde Vilkaarligheder mindre og sikrede den enkelte Lærer og Skole en retfærdigere Behandling. Ogsaa her betød 1814-Loven altsaa en væsentlig Forbedring.

Men alle disse Forbedringer kunde naturligvis ikke ske, uden at det kostede noget. Spørgsmaalet bliver da, hvor dyr 1814-Loven blev at gennemføre, og hvor meget større Udgifter den enkelte Mand havde efter end før dens Gennemførelse. Et Kildemateriale til

Klarlæggelse af dette Spørgsmaal er Skoleregnskaerne. Allerede Skoleloven 1739 havde bestemt, at der i hvert Sogn eller Skoledistrikt skulde oprettes en Skolekasse, hvis Hovedopgave skulde være at afholde Udgifterne til fattige Børns Undervisningsmateriale og dernæst bidrage til Lærerlønninger og Reparationsudgifter det, den formaaede. Denne Institution videreudviklede 1814-Loven, idet den i § 66—70 bestemte, at Skolekassen stadig skulde afholde Udgifterne til de fattiges Bøger etc., men desuden til »Bøger som Skolelæreren behøver for at udvide sine egne Kundskaber samt Landkort og andre Ting, som udfordres til Børnenes Undervisning«. Dens Indtægter skulde være en Række Smaaafgifter og Kollekt, og det var en Forudsætning, at den skulde hvile i sig selv. Over dens Indtægter og Udgifter skulde aflægges Regnskab.

Hvad Skolevæsenets øvrige Udgifter angik, bevarede 1814-Loven ogsaa det gamle Princip, at de skulde lignedes paa samtlige Skoledistriktets Beboere i Forhold til deres Hartkorn — det vil altsaa sige Udgifterne til Lærerlønnen samt Bygningernes Opførelse og Vedligeholdelse, over hvilke der ogsaa skulde aflægges Regnskab.

Udgifterne til Skolevæsenet i 18. Aarhundrede var alle Steder meget smaa. Taget gennemsnitlig for de 6 Skoler i Vejle Amt, fra hvilke der er bevaret saa tidlige Regnskaber, var den aarlige Udgift i 10-Aaret 1756—65 13 Rd. 2 Mk. 15 Sk. alt iberegnet, og paa det Niveau holdt den sig Aarhundredet ud. I Begyndelsen af Perioden 1803—12 var den steget til 24 Rd. 2 Mk. 1 Sk., og efter 1814-Lovens Gennemførelse var den yderligere mangedoblet. I Aarene 1836—40 laa den paa 73 Rd. 4 Mk. 10 Sk.²⁷⁾

Den første af disse Stigninger havde væsentlig sin

Aarsag i øgede Reparationsudgifter, mens den sidste særlig skyldes de større Lønninger. I de tre Perioder var Reparationsudgifterne henholdsvis 1 Rd. 1 Mk. 4 Sk., 4 Rd. 2 Mk. 4 Sk. og 19 Rd. 3 Mk. 1 Sk., altsaa en voldsom Stigning, der understreger Rigtigheden af den ovenfor fremsatte Bedømmelse af Skolebygningernes Tilstand til de forskellige Tider. Det samme Billede af Udgifternes Forløb viser de faa andre Regnskaber, der er bevaret — de begynder først 1815.

De Bidrag, den enkelte Ejendom havde at yde til Skolevæsenet, var i 18. Aarhundrede meget smaa. Mange Steder, saaledes ogsaa for de tidligere nævnte 6 Skolers Vedkommende, betalte man et fast Beløb hvert Aar uafhængig af Udgifterne. For de nævnte Skoler var det:

Hatting 1 Mk. 2 Sk. + ubestemt Korn.

Løsning 3 Sk., $3\frac{1}{2}$ Fj. Rug, $3\frac{1}{2}$ Fj. Byg, 4 Lpd. Halm, $\frac{2}{3}$ Læs Tørv.

Hedensted 9 Sk., 3 Fj. Rug, $2\frac{1}{2}$ Fj. Byg, 1 Lpd. Hø, $2\frac{1}{2}$ Lpd. Halm, $\frac{2}{3}$ Læs Tørv.

Urlev 6 Sk., $3\frac{1}{2}$ Fj. Rug, $3\frac{1}{2}$ Fj. Byg, 4 Lpd. Halm, $\frac{2}{3}$ Læs Tørv.

Ølsted 11 Sk., $2\frac{1}{2}$ Fj. Rug, $2\frac{1}{2}$ Fj. Byg, 4 Lpd. Halm, $\frac{2}{3}$ Læs Tørv.

Torsted 6 Sk., 4 Fj. Rug, 4 Fj. Byg, 6 Lpd. Halm, $\frac{2}{3}$ Læs Tørv.

Alle Ejendomme mellem 5 og 6 Td. Hartkorn.²⁷⁾

Disse forskellige Sogne krævede saaledes omtrent det samme Beløb pr. Td. Hartkorn, og de her anførte Ligningsbeløb gjaldt for alle Aarene indtil 1812 paa et Par enkelte nær.

Efter 1814-Lovens Gennemførelse steg Ligningsbeløbene og saa i en Række Sogne saaledes ud (alle

Steder for Gaarde mellem 5—6 Td. Htk.) og alle Steder Gennemsnitsbeløb for de første 5—10 Aar efter Lovens Gennemførelse.

	Rug	Byg	Penge
Hatting		Korn etc.	4 Mk.
Torsted		Korn etc.	2 Rd.
Gaverslund	3 Skp.	3 Skp. 2 Fj.	1 Rd. 4 Sk.
Kollerup	1 Skp. 2 Fj.	3 Skp.	2 Rd. 3 Mk. 14 Sk.
Raarup			2 Rd. 3 Mk. 3 Sk.
Vindelev	1 Skp. 3 Fj.	3 Skp. 3 Fj.	3 Rd. ²⁸⁾

I Hatting og Torsted steg den enkelte Mands Skoleudgift altsaa betydeligt, og det samme kan regnes at være Tilfældet de andre Steder, idet man roligt kan gaa ud fra, at Skoleudgifterne her før Lovens Gennemførelse laa paa samme Niveau som de to første Steder, da alle bevarede Skoleregnskaber fra før 1814 viser Udgifter af den Størrelse. Men endnu mere vokse hans samlede numeriske Udgift, idet hans tidligere Udgift til Degnelønnen nu var henlagt til Skolevæsenet. Men det øgede naturligvis ikke Byrden for ham, da det i den Henseende maatte være ham ligegyldigt, at de Penge, han før betalte til Degnen, nu gik til Skolevæsenet.

For at faa et Indtryk af, hvor meget Skoleudgifterne tyngede i en Mands Budget, skal der foretages en Sammenligning mellem Ligningsbeløbet og en almindelig Gaards Kornindtægt.

I Begyndelsen af 19. Aarhundrede havde en middelhøjd Gaard i Vejle Amt af ovennævnte Størrelse en Kornindtægt paa ca. 420 Rd.,³¹⁾ heraf udgjorde Ligningsbeløbet for Torsted ca. $\frac{1}{388}$ og for Hatting ca. $\frac{1}{420}$; men i Perioden 1836—40, da samme Gaards Kornindtægt kun var ca. 360 Rd., var Tallene hen-

holdsvis $\frac{1}{180}$ og $\frac{1}{90}$, d. v. s., at der det første Sted var sket en Fordobling og sidste Sted en Femdobling af Byrdens Størrelse. Det maa saaledes siges, at 1814-Loven var en dyr Lov i Vejle Amt; thi for de øvrige Skolers Vedkommende har Forholdet ikke stillet sig gunstigere.

Men foruden de større daglige Udgifter medførte Lovens Gennemførelse en stor Udgift een Gang for alle — til nye Skolebygninger. Omkostningerne ved deres Opførelse var noget forskellig de forskellige Steder, men laa oftest o. 1000—2000 Rd., hvilket er ensbetydende med, at en Gaard med 5—6 Td. Htk. i et Skoledistrikt paa ca. 300 Td. Htk. vilde blive paaført en Ekstraudgift af 25—30 Rd. En saadan vilde det ofte være umuligt at udrede paa en Gang, og derfor havde Loven bestemt — § 59 — at der kunde optages Laan til Skolebyggeriet af offentlige Midler, ligesom det ogsaa var tilladt at foranstalte en Opsparing ved i nogle Aar før Bygningen skulde rejses at opkræve et større Beløb ved Ligningen end strengt nødvendigt og saa henlægge det overskydende til en Byggefond — kgl. Resl. 29. Juni 1816. Men for at hindre, at det enkelte Aars Ligningsbeløb skulde blive for stort, var det ved nævnte Resolution og Resolution 27. Decbr. 1817 bestemt, at Skoleudgiften ikke maatte overstige $\frac{1}{3}$ af Præstetienden — altsaa $\frac{1}{90}$ af en Gaards Kornindtægt.

Der var saaledes lagt Loft over Skoleudgifterne; men alligevel var Befolkningens Udgift øget stærkt, og det er da ikke at undre sig over, at den murrede; thi sjældent eller vel aldrig er en større Skatteudskrivning blevet hilst med Glæde, og slet ikke naar Forstaelsen af dens Nødvendighed manglede. Mens der fra Lærernes og Præsternes Side gjordes et stort og godt Stykke Arbejde for at fremme Skolevæsenets Forbedring, kla-

gedes der Gang paa Gang over den »idelige Modstand fra Skoledistriktsbeboernes Side, som næsten alle Vegne mødes her i Amtet, saa snart nogen Forbedring i Skolelærernes Lønning, Anskaffelse af et nødvendigt Skolelokale eller sammes passende Udvidelse foreslaas«. 1818 gjorde man Stillingen op til, at der i hele Vejle Amt var ialt 14 Sogne, hvor man ikke kunde faa Folk til at opfylde blot nogle af de ny Krav. »Blandt de vigtigste Aarsager til denne Mangel kan med Rette anføres Beboernes Uvillie og Modstand, en Frugt af Almuens Mistro til og Frygt for alle ny Forandringer, som fordrer Bekostninger.«³⁰⁾

Skolekommissionernes Medlemmer stillede sig til Tider helt paa tværs, »undertiden forlader de uden videre Omstændigheder Kommissionsforsamlingerne, naar Forslag til og Ligninger over Skoleudgifterne skal bestemmes, og Formanden bliver ene tilbage«. ³⁰⁾ Saa-danne Scener forekom der mange af, især der hvor Præsterne var særlig nidkære; saaledes maatte f. Eks. Pastor Lund i Starup tage mangan haard Tørn, inden han fik Bugt med sine Sognebørns Modstand.²⁹⁾ At det var ubehageligt for Myndighederne er forstaaeligt; men paa den anden Side har Modstanden heller ikke sjældent været begrundet især i de fattigere Sogne som Sdr. Omme og Give, og der findes da ogsaa adskillige Ansøgninger bevaret om Udsættelser eller Lempelser i Kravene.³⁰⁾

Lidt efter lidt trak Forholdene sig imidlertid i Lave. Sejgt havde det været, men gavnligt blev det. Størst Forandring var der sket med Lærerne, de var vokset betydeligt baade i Henseende til social Stilling og Lærerduelighed, derigennem bedredes Undervisningen igen, og dermed var Lovens Hensigt sket Fyldest. At der saa samtidig var sket en væsentlig Bedring med

Bygninger og Inventar var vigtigt, men sikkert lige saa meget et Resultat af Tidens almindelige Udvikling som af Lovens Bestemmelser. Afgørende var det imidlertid, at Loven ikke betød et Brud med Fortiden, men blot skabte en forbedret Videreførelse af det Skolevæsen, der allerede var.

Noter.

¹⁾ R(ibe) B(ispearkiv) Misch. Indb. 1785 Sdr. Omme, 1789 Brusk Herred.

²⁾ Brande Prakv. indk. Breve, R. B. Misch. Indb. 1785 Sdr. Omme.

³⁾ R. B. Misch. Indb. 1789.

⁴⁾ R(igsarkiv) A. Dan. Kancel. Skoleplansprotokoller.

⁵⁾ 1814-Loven § 6.

⁶⁾ R. B. Prst. aarl. Indb.

⁷⁾ R. B., Prst. aarl. Indb. 1805 Smidstrup.

⁸⁾ R. B. Prst. aarl. Indb. ligger til Grund for hele dette Afsnit.

⁹⁾ R. A. Dan. Kancel. Skolepl.

¹⁰⁾ Gaverslund Prakv. Skolekornprtk.

¹¹⁾ R. B. Prst. aarl. Indb.

¹²⁾ Vejle Amtsprovsteakv. Kollegialbr. Nr. 32 b.

¹³⁾ R. B. aarl. Indb. 1829.

¹⁴⁾ Bering Skolekal. for Jylland 1844.

¹⁵⁾ R. A. Dan. Kancel. 1. Dep. Brevbog Nr. 1864, Aar 1829.

¹⁶⁾ R. B. Misch. Reg. 7 Pk. 58 samt Indb. 1789.

¹⁷⁾ R. B. Misch. Indb. 1785.

¹⁸⁾ R. B. Pk. Om Lærernes Undervisning 1811.

¹⁹⁾ Falbe-Hansen: Stavnsbaandets Løsning Kbh. 1888—89, II, S. 116 o. 142. F. Skrubbeltrang har en anden Opfattelse af Husmændens Løn i Slutningen af 18. Aarhundrede.

²⁰⁾ R. B. Lærerlønninger, se Misch. Indb. 1789.

²¹⁾ R. B. Pk. Lærernes Undv. 1811.

²²⁾ R. B. Misch. Reg. 7 Capsa 63, Pk. 28—32.

²³⁾ Blicher, N.: Forslag til det danske Landsbyskolevæsens Forbedring, S. 10.

²⁴⁾ Gejstl. Skifteprotk. Vejle Amt.

²⁵⁾ R. B. Misch. Indb. 1785 og 1789 samt Prst. aarl. Indb.

²⁶⁾ Hatting Provsteakv. Embedsbog for Bjerre-Hatting Herred.

²⁷⁾ Bygholm Godsarkiv og div. Prakv.

²⁸⁾ Diverse Prakv.

²⁹⁾ Vejle Amts Aarb. 1908, S. 185 ff.

³⁰⁾ R. B. aarl. Indb. 1815 og Hatting Provstakv. Embedsbog 1802—12.

³¹⁾ R. A. Tiendekommissionens Protokoller.

NIELS CHRISTIAN CLAUSSON

PRÆST OG AGRARHISTORIKER

AF AUGUST F. SCHMIDT

I Kampen om Landboreformerne, der bl. a. førte til Fællesskabets Ophævelse og Stavnsbåndets Løsning, deltog slet ikke få Præster, blandt disse også en af Vejle Amts Gejstlige, hvad vi i det følgende skal høre lidt nærmere om, idet vi begynder med at give Oplysninger om den paagældende Præsts Levnedsløb.

Niels Christian Clausson var Nordmand. Han blev født den 28. Marts 1724 i Kristiania som Søn af Købmand Claus Fridericksen Clausson og Hustru Maren Nielsdatter. Han blev Student fra sin Fødebys lærde Skole 30. Juli 1743, studerede derefter Theologi i København, hvor han tog theologisk Embedseksamen den 15. Juli 1751 med non contemnendus (3. Karakter).

Herefter blev han ansat som personel Kapellan for Østre Moland ved Arendal og Tromø i Kristianssand Stift i Sydnorge. I Kapellantiden skrev han en Fremstilling om Kapellanernes Vilkår. Af denne Redegørelse er i Luthersk Kirketidende, Ny Række II (1870), S. 126 offentliggjort et Uddrag. Det var selvsagt ikke et fedt Embede at være Kapellan i gamle Dage, men dette afskrækkede dog ikke N. Chr. Clausson fra at stifte Bo; thi den 28. Juni 1757 blev han viet til Martha Stub i Risør, født 1738, døbt 27. Februar 1738. Hun var Datter af Sognepræst Samuel Stub (1696—1774) og 2. Hustru Else Tellefsdatter Dahl (ca. 1716—1750).

1760 blev Niels Chr. Clausson Feltpræst for Tropperne i Holsten, og den 29. Januar 1763 Sognepræst i *Brande* i Vejle Amt. Herude i den midtjydske Hedeegn forblev han til 1786. Brandetiden blev en ret begivenhedsrig Periode for den praktiske Mand. Han fik her nok at tage fat på ved Siden af sin Præstegerning. Han blev Herredsprovst, Sandflugtskommissær og Skifteforvalter i *Brande* og omliggende Sogne. Han var kendt for sin juridiske Indsigt og blev brugt som en Slags Sagfører i Sognet. Der skal endnu findes Skiftobreve, Skøder og lignende Dokumenter, der er affattet af ham og skrevet med hans faste, smukke Håndskrift. I 1780 nedbrændte Præstegården ved Uforsigtighed. Clausson lod den opbygge på ny, men et Par Uger efter at han var flyttet ind, gik den atter op i Luer ved en Ildsvåde, der lagde hele Kirkebyen i Aske. Han fik nu kongelig Bevilling til, at hver Bonde i Herredet, som ejede Heste og Vogn, skulde gøre en Rejse til Horsens og hjemhente det fornødne Tømmer. Han anlagde selv et Teglbænderi og fik sin Gård bygget på ny. Imidlertid stod kun ni Fag af Stuehuset færdige, da han den 4. August 1786 forflyttedes til Fredericias »danske Kirke« (Trinitatis) og Vejlbj. Han ansøgte nu om og fik kgl. Bevilling til, at Gården måtte betales ham af Eftermanden med 500 Rdl. i Stedet for 500 Slettedaler. Eftermanden nedlagde Indsigelse herimod og forlangte, at Præstegården skulde være komplet, da der kun fandtes to Beboelsesværelser. Men en Højesteretsdom gav Hr. Clausson Medhold.¹⁾

*

Om Pastor Clausson er der overleveret nogle Træk fra *Brande*, som her skal meddeles. Det fortælles således, at han holdt så urimelig meget af Svedsketærte

og kom kun til de Bryllupper, hvor der var Udsigt for ham til at få sin Yndlingsret at smage. De havde en Tærtepande i Præstegården, og det var kommet i Skik, at den blev lånt ud, hvor der skulde bages Tærte til Gilder. Når altså der kom Bud efter Panden, hvor der lavedes til Bryllup, sagde Præsten ja til Indbydelsen, men ellers nej. Men en Gang skete det, at de, da Sagerne købtes ind hos Købmanden, havde glemt at få Svedsker købt, og Tærtepanden var endda blevet lånt, hvorfor den ikke kom i Brug. Da nu Bydemanden kom til Præstegården, sagde Præsten ja og kom også, men han blev så vred ved Brylluppet, at han aldrig tilgav Folkene det siden. Clausson var meget hård ved Konfirmanderne og stillede så store Fordringer til dem, at næsten ingen kunde blive konfirmeret uden at have gået til ham i tre År til Forberedelse. Men så foretog han en Gang en Norgesrejse, og på den kom han i Havsnød og gav i sin store Dødsangst det Løfte fra sig, at dersom han kom levende i Land, vilde han for Eftertiden behandle sine Konfirmander mildere, hvilket han da også gjorde, for siden lod han dem slippe igennem, hvordan de var.²⁾

*

Som god Rationalist og med et praktisk Syn på Tingene var Clausson interesseret i at hjælpe Bondestanden frem til bedre Levekår. Derfor deltog han i den ivrige Diskussion om Landbrugets Forhold, som i 1760—70'erne var så fremherskende, og som affødte en Strøm af Tidsskriftsbidrag, Pjecer og Bøger.

Claussons Indlæg formede sig som Besvarelser af to af General-Landvæsenkollegiet stillede Prisopgaver. Begge Afhandlinger udgaves for Kollegiet af *J. H. Schlegel* og optryktes i hans »Økonomiske Priis-Skrifter« (1774). Den første Afhandlings Emne er godt

angivet i Titlen: »*Priisskrift om Bøndergaardens tienligste Størrelse*« (København 1771). For dette Arbejde fik Pastor Clausson en Guldmedaille.

Hans andet Arbejde: »*Priisskrift om Folkemængden i Bondestanden*« (Kbhvn. 1772) blev belønnet med en Sølvmedaille.

I det første Arbejde leverer Clausson et veltalende Forsvar for de små Gårde. Han er bestemt imod de store Landbrug, som han stærkt kritiserer. Meget går her til Spilde, Jorden kan ikke nå at blive så godt passet som på de mindre Landejendomme. Han klager over Tyendet, der vil have mer og mer i Løn, hvorfor det bedste er, at Gårde ikke er større, end at de kan drives uden Hjælp af Tjenestefolk. I Krigstid skal de store Gårde aflevere flere Folk til Krigen end de små Gårde, hvilket også for Hr. Clausson er et Bevis på Ulemperne ved store Landbrug. Et stort Fremskridt for Landbruget vil finde Sted, når Fællesskabet bliver ophævet og Ejendommene får deres Marker indhegnede. Provst Clausson ser her ganske rigtigt og er på Fremskridtsvennernes Side.

Afhandlingen er kvikt skrevet, men er ikke dybtgående, dens Tone er noget kværulevende, og Forfatteren vender tit tilbage til sit Hovedtema: de små Gårdes Fortrin fremfor de store.

I Anledning af Claussons Priskrift om Bøndergaardens tienligste Størrelse udgav Godsejer A. C. *Teilmann*, Nørholm ved Varde, et Modskrift: »*Betænkninger over Hr. Lützens og Hr. Clausens Afhandlinger*« (Kbhvn. 1773, 83 Sider). Heri rettes en ret skarp Kritik mod adskillige af Claussons Udtalelser. Teilmann var sikkert Reformpartiets talentfuldeste og behændigste Modstander, han var skarp og slagfærdig i Polemikken, og hans Indlæg er skrevne i et klart og for-

træffeligt Sprog, men han henfaldt ofte til Spidsfindighed og kunde godt være personlig og hånende i sine Udfald. Dette gælder også om hans »Betænkninger« vedrørende N. Chr. Claussons Prisaftandling, der vakte en Del Opsigt i Samtiden. Den blev således udførlig anmeldt i »Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager« 1773, 673—680,³⁾ medens Teilmanns Pjece blev skarpt imødegået i »Kritiske Journal« 1773, 191—194 (jfr. Viborger Samler 1774, Nr. 4).

I den anden prisbelønnede Afhandling (optrykt i Schlegels »Økonomiske Priis-Skrifter« 1774, 465—580) behandles det fængslende Emne: *Folkemængden i Bondestanden*. Heri fremstiller Clausson de Årsager, der hindrer Folkemængdens Tiltagen i Landsbyerne. Det er især: 1. de alt for store Bøndergårde, 2. Hovedgårdene, på hvilke der kan leve flere Familier, 3. Bønderkarlenes Bortrømning til Udlandet, 4. Bondestandens Lyst til Overdådighed. — Der er mange godt fortalte Enkeltheder i Arbejdet. Også her angriber Clausson Landsbyfællesskabet og ivrer for Markfred, idet de store, uindhegnede, fælles Marker er hindrende for Fremskridtene, ikke mindst den bedre Dyrkning af Jorderne. Bondens Hang til Brændevin ser Forfatteren med Rette som en stor Ulykke for Folkesundheden og Moralen. Dårlige Godsejere kan også virke hæmmende for Befolkningens Levekår, idet den store Fattigdom, Bønderne lever under, hvor der er et slet Herskab, i enhver Henseende virker skadelig. Bondestanden har også stor Skade af de mange omløbende Betlere,⁴⁾ der dels tiltrygler, dels tiltruer sig forskellig Hjælp, undertiden så meget, at Bønderne selv bringes til Betlerstaven. Folkeformerelsen skades også ved dårlige Jordepødre og uforstandige Mødre, »der ligger mange uskyldige Børn ihjel«, »flere end nogen troer«. »Da-

gens Arbeide forarsager saa haard Søvn, at de ikke

mod dem, der holdt på den gamle Ordning. Han udtalte ligefrem, at alle de Indvendinger, der var gjort imod Skrifter af Folk,⁸⁾ der arbejdede for Bondestandens Fremgang, måtte »af en sund Fornuft anses som Fostere af Egennytte eller Vankundighed.«⁹⁾ I det hele fremsattes der mange skarpe Bemærkninger i den omfattende Litteratur, der fremstod i 1770—80'erne i Kampen om Landboreformerne.

*

Fra et helt andet Område end det agrarhistoriske har N. Chr. Clausson også forsøgt sig som Deltager i en Priskonkurrence. Det gik nemlig således, at den berømte Abbed Raynal i Lyon i Frankrig udsatte en Prisopgave om, hvorvidt Amerikas Opdagelse 1492 havde skadet eller gavnet Menneskeheden. Denne Opgave mente Clausson at kunne besvare. Med stor Flid og Grundighed satte han sig ind i Emnet og skrev en stor Afhandling på Latin derom. Så vidt det kan afgøres, opnåede Provst Clauson ikke at få sit Skrift prisbelønnet. Han oversatte det senere og udgav det i 1785 på Dansk med følgende Titel: *Undersøgelse, om Americas Opdagelse har mere skadet end gavnet det menneskelige Kiøn?*« (160 Sider). I denne Bog berører Clausson mange forskellige Emner, og han kommer til det Resultat, at Amerikas Opdagelse hidtil mere har skadet end gavnet Menneskeheden. For Nutidens Læsere har Claussons Bog kun Kuriøsitetens Interesse, men på Samtiden gjorde den en Del Indtryk, da Forfatteren har samlet en Del Stof i Bogen og fremkommer med mange Ræsonnementer, som man i 1780'erne syntes var fortrinlige. I »Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager« 1786, 193—197 blev Bogen udførlig anmeldt. Recensenten spørger heri: hvorledes er

det muligt, at en Præst på Landet, uden Adgang til Biblioteker, uden Omgang med andre lærde, og desuden havde haft det Uheld (som han melder i Forordet) at miste hele sit Bibliotek ved Ildsvåde, har kunnet arbejde med så meget Held i en så vanskelig Materie? »Hvormeget vilde ikke denne Mand kunne gavne Videnskaberne, naar han var paa et andet Sted, under fordeelagtigere Omstændigheder?«

De landlige Omgivelser afholdt ikke Clausson fra at forske videre. Da han i 1786 var blevet Præst i *Fredericia*, blev hans Arbejdskår naturligvis bedre, end de havde været ude i det fjerne Brande. Han besluttede nu at skrive en Disputats. Dette Arbejde fik den energiske Mand også udført. I 1790 erhvervede han den theologiske Doktorgrad ved Københavns Universitet på Afhandlingen: »*De origine et natura oraculorum tam sanctorum quam profanorum*« (Kbh. 1791). Bagefter udgav han på Dansk en populær Fremstilling af Disputatsstoffet i Bogen: »*De hellige saavel som profane Oraklers Oprindelse, Natur og Skiebne*« (*Fredericia* 1791).

Når Provst Clausson havde udvalgt ovennævnte Emne til sin Disputats var Grunden den, at den hellige Skrifts Modstandere skar de hellige og de profane Orakler over én Kam. Denne Anskuelse var Clausson imod, hvorfor han i sin Fremstilling søger at bevise, at der er Forskel på Orakler. Man får et godt og lærerigt Indtryk af Hr. Claussons Disputats (34 Sider) ved at læse *R. Fleischers* indgående Anmeldelse af den i »Kritik og Antikritik«, 11. Hæfte (1792), 230—39, 246—55. *Fleischer* slutter sin Recension med at udtale, at Forfatteren har bevist, »at han besidder en god Deel Læsning; men Recensenten synes, at han har været for meget for at vise den«. ²⁰⁾

Vi har nu hørt om Dr. theol. N. Chr. Claussons Forfatterskab og derigennem modtaget et Indtryk af denne begavede og flittige Mand. Han hørte til den rationalistiske Tidsalders tiltalende Præstetyper, der fandt det som hørende til deres Gerning også at vejlede Menighederne i verdslige Gøremål. Dette har Provst Clausson også gjort på bedste Måde i sine Menigheder, og han har ved sin Deltagelse i Diskussionen om de brændende Landbspørgsmål lagt megen sund Sans for Dagen og været en uforfærdet Deltager i Kampen for en god Sag. Han fortjener derfor at erindres. Glemmes må det heller ikke, at han var optaget af almene Spørgsmål (Amerikas Betydning for Menneskeheden) og også — efter Tidens Evne og Fordringer — fulgte med i den theologiske Forskning. Det var en Præst over Jævnmålet, der residerede i Brande 1763—1786 og i Fredericia 1786—1794. Han har sikkert også været husket længe efter i sine Menigheder.

Provst N. Chr. Clausson døde på en Rejse $^{23}/_6$ 1794 i Kristiania,¹¹⁾ hvor han blev begravet. Hans Hustru, Martha Stub, overlevede ham til 1811, da hun gik bort den 23. November. I deres Ægteskab var mindst 1 Søn og 1 Datter. Sønnen *Claus Clausson* ($^{1}/_5$ 1760— 6 / $_9$ 1842) var personel Kapellan ved Fredericia Trinitatis-Vejlby $^{28}/_3$ 1794, Sognepræst til Mejrup ved Holstebro $^{23}/_5$ 1798, N. Nissum $^{27}/_{11}$ 1801, og fra 3 / $_{10}$ 1821— 6 / $_9$ 1842 Præst i *Smidstrup-Skærup* Sogne ved Vejle. Faderen kaldte denne sin Søn for Klaus Klumpe. Om Pastor Cl. Clausson i Smidstrup fortælles det, at han var den særeste Præst til at holde Brudevielse, man kunde høre. Først talte han noget om Guds Bud, Ægtefolks Pligter og slige Ting, og så sluttede han på følgende Måde: »Kjære Brudepar! Dersom I nu bliver gifte (dette sagdes med høj, pibende Stemmme) og avler Børn (dette med grov

og dyb Røst), og den ene vil have dem tykt klædt (pi-bende), og den anden tyndt klædt (grovt), så skal I kjønt forliges om det (dette i en syngende Tone, som om han stod og messede)!« Dermed var den Brudevise til Side.¹²⁾

Noter.

¹⁾ Efter Brande liber daticus, udgivet af Uffe Birkedal (Kirkehistoriske Samlinger, 3. Rk., V, 1884—86, 164—65). I Vejle Amts Årbøger 1908, 147—153 har Klemen Pedersen givet yderligere Oplysninger om N. Chr. Claussons Brandetid (om Ildebrandene og om Ansøgningsanbefaling til et bedre Kald).

²⁾ Evald Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VIII (1886), Nr. 184, S. 99. T. Bundgaard Lassen og Lars Nielsen: Brande Sogns Historie (1942), 133.

³⁾ Den er kort omtalt i »Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifter« II (1771), 454.

⁴⁾ Jfr. Gustav Bang: Kirkebogsstudier (1906), 25 ff.

⁵⁾ »Priisskrift om Folkemængden i Bondestanden« blev anmeldt i »Efterretninger om lærde Sager« II (1773), 689—693 og i »Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifter« III (1772), 215—16.

⁶⁾ J. D. W. Westenholz' Arbejde er udgivet og kommenteret af Provst Alexander Rasmussen 1919 i Bogen: »Prisskrift om Folkemængden i Bondestanden« af J. D. W. Westenholz (164 Sider).

⁷⁾ Anmeldt af J. Mandix i »Efterretninger om lærde Sager« 1787, 289—90. Jfr. Bibl. Danica II, 990. Minerva (1787), I, 66, 173.

⁸⁾ Som Bang, Rothe, Gamborg og Fabricius.

⁹⁾ Edvard Holm: Kampen om Landboreformerne i Danmark (1888), 172—73.

¹⁰⁾ Disputatsen blev også anmeldt i Jenaer Litt. Zeitung (1794), Febr. Nr. 53, S. 423. Jfr. H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, Bind II (1925), 255—56. Wibergs Præstehistorie I, 385. F. E. Hundrup: Biografiske Efterretninger om Doctores I (1854—59), S. 63. L. Koch i C. F. Brickas Biografisk Lexikon III (1889), 639, Hans Jensen i Biografisk Leksikon V (1934), 324—25. Universitetsmatriklen III, 34. Worms Lexikon, 3. Del, S. 152. Rasmus Nyerups Litteratur-Lexikon.

¹¹⁾ Dødsfaldet er omtalt i Kjøbenhavnske lærde Efterretninger 1794, 827.

¹²⁾ Jyske Folkeminder VIII, Nr. 184, S. 99.

MED VEJLEFOGDEN TIL VESTEREGNEN FOR 50 AAR SIDEN

AF FR. KNUDSEN

»Om De maa blive vækket i Morgen Kl. 5 af Natvægteren? Vi er ikke Natvægtere her — vi er Natbetjente! Men De skal nok blive vækket, det er en Krone!«

Scenen er Natbetjentenes mere end spartansk udstyrede Vagtstue i Raadhusets Kælderetage i Vejle. Jeg havde altsaa ud fra mine Begreber fra vestjydske, mindre Byer gjort det, som man med et senere opstaaet Udtryk kalder »traadt i Spinaten« og ikke opfattet, at Amtshovedstaden nu havde skrinlagt Vægternavnet, som dog i og for sig ikke er fornærmeligt og i de sidste Dage er kommet til Ære og Værdighed i selve København. Senere blev ogsaa »Natbetjent« for ringe og afløstes af »Patrouillebetjent«. Saaledes gaar Verden stadig fremad! — — Ellers var Vejle dog ikke længere fremme, end at man havde sin velbestaltede Trommeslager til at kundgøre under Trommehvirvel f. Eks., at i Dag blev en ualmindelig fed Hest slagtet og senere udbudt paa Torvet.

Natbetjentene var tre i Tallet, udstyrede med Kasket med Guldtresse og Egespir. Foruden at vaage over Lys og Ild og Borgernes Nattero, fungerede de som Vækkere for Bagere og andre af Byens Beboere, der

havde aarle Morgengerning, og de forøgede derved deres sikkert meget beskedne Indtægter.

Hele den øvrige Politigerning røgtes af et Korps paa 4 Betjente. (Under Byfogdens direkte Ledelse).

Hvorfor ikke lade sig vække pr. Telefon? Simpelt-hen fordi den dengang ikke havde nogen videre Anvendelse. Der var vel højst 2—300 Abonnenter, vistnok ingen Forbindelser til Landet, i hvert Fald saare faa, og ingen Nattjeneste. Blandt Sagførererne var der ingen, der for egen Regning havde Telefon, og Indstillingen var i nogen Grad den, som en Kollega udtrykte den: »Jeg er ganske enig med Kammerherren i, at jeg ikke vil have et saadant Apparat i Ryggen til at tyrannisere mig.« (Der var kun Vægapparater den Gang).

— — —

Næste Morgen Kl. 5 lød tunge Trin i Trappen og kraftig Banken paa Døren. Stearinlyset ved Sengen blev tændt, og op kom man, fik Lyset afløst af den mere formaaende Petroleumslampe — elektrisk Lys var en Foreteelse, der først blev indført flere Aar senere — og man skred til Paaklædningen, der efter Omstændighederne f. Eks. en kold Vintermorgen, naar der foretoges Langtur, altid paa aaben Vogn, krævede betydelig Omhu. I den Retning kunde vi Stuefolk ikke klare os i Konkurrencen med Tørvebønder fra Alms-tok og deres Lige, som man kunde se komme paa deres Læs, tilsyneladende kun garderet af en Kavaj, et mægtigt Uldtørklæde og et Hestedækken; men maa-ske der inderst var en Faareskindstrøje. — Paa den barske Vestkyst, hvorfra jeg fik min første Lærdom paa dette Omraade, og hvor det ofte gjaldt en Tur paa 5—6 Mil ud og altsaa ialt op imod 12 Mil i strengt Vejr, rustede den professionelle »udgaaende Fuldmæg-tig« sig saaledes til en saadan Tur: Foruden den dag-

lige Dragt Skindvest, svære Klædesovertræksbenklæder, Pelsstøvler, svært Halstørklæde, Hjorteskindshandsker og der over tykke strikkede Halvhandsker med lange Ærmer helt op til Albuen, Overfrakke og over det hele den svære Ulveskindspels, endelig knappet modsat Overfrakken og sammenholdt af en bred Livrem, en Slags Buggjord, hvori den uundværlige Tobakspung (rummelig!) fastgjordes. Hele Personen svøbte sig derefter i Rejsetæppe og garderede sig sluttelig i en Fodpose, der naaede til højt op paa Livet. Saa kunde Vejrguderne komme an.

Slet saa bastant var Udrustningen ikke her paa den blidere Østkyst, men jeg beundrede den gode Ide herovre at møde sludfuldt Vejr med at iføre sig Fisker-Sydvest, hvad Fuldmægtigene her undertiden brugte.

Hvorledes det gik mig unge Mand med Morgenmaaltidet paa den Tid af Døgnet, hvor hverken Pensionat eller Hoteller gerne saa En, og hvor Termoflasker var ukendte, det erindres ikke; det er nok blevet strøget i Tillid til de kulinariske Nydelser, som Dagen kunde ventes at byde paa. Det er jo et godt jydsk Ord, at det er en daarlige Karl, der ikke kan bie (vente med Mad) en Dag — ikke helt overensstemmende med Sjællændernes Paastand om, at det første Jyden spørger om, er hans Madpose.

Nu var Mappen med Sagerne parat og Personen ogsaa. Det gjaldt en Vesteregnstur, hvor Planen var den uden Svinkeærinder at tage til Sønder Omme for derfra at besørge Fogedforretninger og en lille Auktion i den yderste Vesteregn. Jurisdiktionen var dengang delt i By og Herred, og i Herredet var der baade en Herredsfoged og en Herredsskriver, hvis to første Fuldmægtige tog de udgaaende Forretninger — Herredsfogdens Fuldmægtig af Hensyn til baade Foged-

forretninger og Auktionen, Herredsskriverens for at føre Auktionsprotokollen. Turen ud i Vesteregnet var en 2-Dages Historie, saa man havde samlet sammen af Fogedforretninger, ikke blot hvad man selv trængte til at faa ryddet til Side, men ogsaa hvad en eller anden Kollega gerne vilde have besørget. Der gik jo ikke Tur derud hveranden Dag, saa det gjaldt at benytte Lejligheden; en stor Del var Smaasager — om det saa kun var 10 Kr., det drejede sig om, maatte Fogden efter Omstændighederne ud til den yderste Vesteregn for at foretage Eksekution, medens nutildags Mellemværender indtil 200 Kr. heldigvis kan lægges i den lokale Sognefogeds Hænder, hvorved megen Tid, Ulejlighed og Bekostning spares for alle Parter.

Meget snart havde Ventetiden Ende, for Vognmand og Fuldmægtige var eksemplarisk præcise. Fjernt, og hurtigt nærmere, hørtes i de morgenstille Gader, hvor Dagen endnu kun gryede, det skarpe Klip-Klap af Vognmand Peter Olsens lidt stive, men ret jordvindende Heste, og snart entrede man den høje Vogn, hvor Fuldmægtigene allerede havde Sæde, morgenduelige og veloplagte til den kommende Dag eller rettere de to kommende Dage, der lovede dem Friluftsliv i Stedet for Kontorstolen, et i Reglen velset Bytte, naar ellers Vejret artede sig nogenlunde. Det hændte, at Oplagtheden allerede ved Geddebroen over Omløbsaaen, der var Bygrænse dengang, understregedes ved, at der blev budt paa en Morgen-Hjertestyrkning, maaske en Slags Kult i Anledning af, at nu var man ude af Byen og paa Herredets Enemærker. Fik man ikke sin Hjertestyrkning der, kunde man i hvert Fald gøre Regning paa, at der skulde holdes for, naar den første Mil var passeret ved Skibet Kro. Paaskudet kunde være, at en Besked skulde afleveres, men ogsaa det

næstekærlige, at »den unge Mand« skulde have Lejlighed til at beundre Kroejerens nye Serveringsjomfru, der virkelig ogsaa, da hun kom ud til Vognen med de 4 Genstande (»Nydelser«) viste sig at være overmaade nydelig — nu maaske velmeriteret Oldemoder et eller andet Sted i Landet.

Fra Byskellet ved Omløbsaaen til Skibet Kro gik Vardevej, som hele Strækningen kaldtes, gennem spredt eller slet ingen Bebyggelse. Til højre havde man frit Udsyn til de høje Bakkeskrænter, jomfruelige og uberørte, inden der endnu var gjort de store Indhug i dem til Grusgrave, saaledes at de strakte sig skov- og lyngklædte helt ud til Knabberup med »Himmelpind« som et særligt markant Punkt. Til venstre var Udsynet næsten lige saa frit: Vejles vestre Grænse for den samlede Bebyggelse var Staldgaardsgade — til Dels nylig bygget af en Tømrermester, der havde vundet en af de meget store Gevinster i Lotteriet — udenfor hvilken Gade Terrænet praktisk talt laa som Landbrug, uden Spinderi og Væveri og den Bebyggelse, som nu er deromkring. Navnlige laa som Landbrug hele det meget store Terræn, som hørte til Gaarden »Sofiesminde«, hvis Bygninger omtrent ved nuværende Nyboesgade var de eneste Bygninger derfra og lige til Trædballehus. I Syd strakte Jorderne sig helt over til Aæn, paa hvis anden Side Pedersholms Enge bredte sig lige saa jomfruelige og ubebyggede — ja Ribevej havde overhovedet ingen Huse udenfor Gammel Ribevej undtagen Pedersholms Enghus. Først efter at et Konsortium havde købt hele Sofiesmindes betydelige Arealer, der strakte sig hen imod 2 km langs Vardevej, for 57,500 Kr. og begyndte Udstykning, tog Bebyggelsen fat. Terrænet gav Plads først for Nyboesgade og senere for Ejendommene ved Vardevej. Efter

et Par Ejerskifter erhvervede Kommunen i 1918 de sidste 18 Tønder Land, der rummer Svendsgades Forlængelse, Haraldsgade, Mindegade, Sportspladsen m. v. Denne Rest kostede nu naturligvis adskilligt mere end hele Gaarden havde kostet i sin Tid. Om Kommunens Styrelse dengang havde drømt om den kommende Udvikling, hvilke Muligheder havde der da ikke været for Herredømme over Udvidelserne: Sofiesminde som sagt solgt for 57,500 Kr., Mølholm for 23,000 Kr., hele Pedersholm for 185,000 Kr. for ikke at tale om »Uhrskovgaard« for 23,000 Kr.

Men tilbage til Turen ud ad Vardevej mellem »Sofiesminde«s frie Enge og Bakkerne til højre, ud til Trædballe, hvor Landskabet dengang ogsaa var ubebygget. Himmelpind med den vide og skønne Udsigt fra Toppen baade ind mod Vejle og ud i Vest, som i Halvfjerdserne havde været ret søgt, laa nu halvglemmt hen, overstraalet af Fjordens senere opstaaede Udflugtssteder. Ved Himmelpinds Fod et mindre Landbrugs eller Gartneris Bygninger, hvor man lige netop kunde »faa Vand paa Maskine«. Nede i Engen strakte sig Jernbanelinien til Vandel, endnu under Anlæg, ikke færdig til forventet Tid, fordi det paa et enkelt Sted umedgørlige Terræn slugte umaadelige Masser af Fyld, der sporløst sank i den bløde Bund.

Jo længere ud, des skønnere Landskab i den stigende Dagning, sydpaa med Udsigten til Nr. Vilstrup-Skovene. Skibet passeret begyndte snart efter Opstigningen ad den for Hestene meget besværlige Kjærbølling Bakke. Det gik kun langsomt, Fod for Fod, men som man steg, tegnede Panoramaet, der nu set fra en Bil glider En ret uænset forbi, sig mere og mere skønt og storlaaet, indtil Herligheden forsvandt for Blikket, naar Højden var naaet. Men nu vinkede ogsaa Bredsten Kro

forude. Her maatte der bedes lidt, af Hensyn til Hestene naturligvis, men det viste sig, at et Par Spejlæg eller sligt godt kunde glide ned og derefter en Kop Kaffe til at varme sig paa, en ikke helt overflødig »Førstefrokost«.

Men Holdtet var kun kort, og ad Vejen, der nu bød mindre Afveksling bortset fra Glimtet over til Faarup Sø og senere den vide Udsigt over Lindeballe Bakker, gled Vognen videre til det næste Bedested, Uhe Kro. Det var lige Halvvejen, 3 Mil. Der vakte Ankomsten en vis Opstandelse. Der var som før sagt ikke noget med telefonisk Anmeldelse. Værten, den gæsteventlige Rasmus Hansen, kom ud i egen høje Person, endnu i grønne Morgensko og med Formiddagspibe, og Værtinden, den dygtige Fru Else, var ikke langt fra at vride Hænder: Man havde jo slet ikke ventet saadant Besøg, og nu havde man hverken Kød til Bøf eller til anden Købstad-Mad, og det var da saa rent for galt. Det blev imidlertid hurtigt godt, da vi erklærede, at vi Pokker ikke var kommet paa Landet for at spise Købstad-Mad, men at det tværtimod var Land-Mad som Æggekage eller hjemmelavet Medister, røget Faarelaar og den Slags Herligheder, det gjaldt. Hvorefter der snart stod et Bord dækket, som ingen Hotelmand i Danmark behøvede at skamme sig over, men tværtimod kunde være stolt af. Og Ventetiden, inden der blev dækket, var ikke længere, end at Vognmanden knap nok fik Tid til at sørge for sine Heste først.

Det er jo Juristers Sag at dyrke Retfærdighed, og vi lod i Sandhed Bordet vederfares Retfærdighed; Landluften tærer, og det havde ingen større Hast; ogsaa Hestene skulde have deres Tid før det lange Stræk til Sønder Omme. Et Par Snapse gled maaske ned (første Snaps 10 Øre, Resten gratis), og Kaffen bagefter satte

Prikken over i'et og frembragte Kulmination af Velvære.

Men alting faar en Ende, og da Egnens Nyheder var debatteret til Bunds og Byens Nyheder rapporteret, var det Tid at stige til Vogns efter behørig Afregning. Dennes Resultat noteredes ned paa den ene Fuldmægtigs hvide, stivede Manchet (bløde Skjorter med do. Manchetter og Flipper eksisterede dengang ikke), og samme Steds noteredes efterhaanden Dagens forskellige Udgiftsposter til Afregning næste Dag.

Landskabet, der nu passeredes, var ret interesseløst, ikke saa »loddent« som nu, ikke saa vel forsynet med Plantninger, og efter Filskov var der endog milevid uafbrudt Hede; men Hestene var flinke, Passagererne døde lidt, og ved 2-Tiden naaede vi Sønder Omme Kro. Her skulde Peter Olsen fratræde som Kusk og den videre Kørsel ske med et nyt Forspand og Vogn. Han og hans kære Heste havde nu efter de 6 Mils Kørsel fra Vejle 24 Timers Hviletid, indtil Farten atter skulde gaa hjemad.

Skønt vi ikke egentlig var nødlidende, var Værten dog saa meget Jyde, at han havde en Forfriskning til os, inden vi skulde videre; men Skiftet gik ellers ret hurtigt for sig, for Vognen holdt forspændt, og Kusken var parat. Det var en lille busket og tæt, mager Vestjyde med en lav, smalsporet Vogn; for de Veje, ad hvilke vi nu skulde færdes, var mestendels kun mere eller mindre tilkørte Hedespor i Lyngen. Hestene svarede til det øvrige: smaa lodne, baade stærke og villige Dyr af Vesteregns-Type. Det havde forøvrigt sine Fordele med en særlig stedkendt Kusk paa disse Vidder, hvor der var langt mellem Husene, og man derfor idelig maatte spørge sig for. Og Beskeden kunde være nok saa indviklet. Jeg husker fra en Tur paa en anden

Egn en Besked omtrent som saa: I skal følge den her indkastede Vej, saa langt den gaar, og ligesom den holder op, og der kun er indkastet paa den ene Side, gaar der en Vej lige mod Nord; den skal I med, indtil I kommer til en rød Halvgaard, den skal I østen om og saa et »Slav« forbi en Siig hen til en krum Sted; derfra kan I i nordost se et bitte jenle Hus, og der bor Per Halling. Beskeden blev afleveret paa rivende Ravjydsk, og min Ledsager vendte sig smilende om i Sædet og sagde til mig grønne Københavner: »Ja, efter den Besked kan De jo nok overtage Føringen.« Men Kusken var storartet orienteret.

Turen gik nu ud over Heden paa Jagt efter det Mammon, som kunde bjerges til de krævende Kreditorer og Klienter. Fra Kroens Køreport fulgte Peter Olsen med sagkyndigt vurderende Blik vor Afgang, inden han trak sig tilbage. Nu var der ikke Tale om Trav længere; dybt opkørte Spor gav ofte Vognen Slagside, snart til højre, snart til venstre, og som ikke alt for kørelevant Bymand skottede jeg uvilkaarligt til Kusken for at prøve at lodde Dybden af hans Dygtighed. Sikkert vilde han have været stærkt medlidende, om han havde gættet mine Tanker. Og det viste sig da ogsaa altid, at man ganske roligt kunde have sparet sig det lidt nervøse Greb i Agestolens Armlæn, naar en af de store Duvninger satte ind. Kusken kendte og vidste at vurdere alle Huller og Faldgruber og satte om fornødent ind i Lyngen ved Siden af Sporet, fordi der var bedre at køre, sættende nyt Spor ved Siden af det gamle, og han gav saaledes en Anskuelsesundervisning i Marken i, hvorledes de hundredsporede Oldtidsveje skabtes.

Underfuld er jo forøvrigt denne Færden paa den vide Hede, helst ved Sommertid — giver en særlig

Følelse af høj Himmel og fri Horisont; men det er alt saa ofte beskrevet: Skyernes Bjergformationer, Vejrets skiftende Spil, den krydrede Luft, de nye fremmed-artede Indtryk. Og dog bliver det alligevel for hver Gang en ny Oplevelse og var det den Gang paa en Maade, som det ikke er det nu fra den lukkede Bills snævre Celle.

Mest var det naturligvis Hytterne, vort Besøg gjaldt, og sjældent drejede det sig om større Ting, men der skulde jo en Afslutning paa Sagen, enten man nu kunde slutte med Facit Nul eller med hel eller delvis Dækning. Det tilsigtedes at faa de færrest mulige af de egentlige Fogedforretninger, der røvede en hel Del Tid ved Protokoltilførsler, og i Stedet faa flest mulige mindelige Afgørelser. Derfor var en sidste Maning forud udgaaet pr. Brev med Budskab om, at nu kom man den og den Dag med Fogden, og Resultatet var derfor heldigvis oftest, at der var gjort Udveje, saa Beløbet laa parat, at det ikke skulde siges, at »Øvrigheden« havde været der »at skrive«. Ofte sluttedes en Akkord om kontant Betaling af en Del af Beløbet til fuld Afgørelse, eller der faldt et antageligt Afdrag med Løfte om Resten ved snarest Lejlighed. Det hændte dog ogsaa, at en eller anden mere forhærdet Debitor havde betragtet den givne Varsling som Skud med løst Krudt og først vilde se, om det var Alvor, før han anstregte sig. Nu saa han, at det var Alvor, og saa blev Per eller Jens eller et af Pigebørnene sendt i Rend over til en eller anden velvillig Nabo eller Slægting, eller hvor det nu var, han fik en Kilde til at springe med et Laan. Var Kilden for langt borte, og man derfor ikke havde Tid til at vente, lovede man at se indenfor paa Tilbagevejen for at hente Resultatet af Sendemandens Udflugt, og det endte som

Regel til gensidig Tilfredshed og til Lettelse for Debitor baade paa Hjerte og paa Pung. Men nu havde han set, at Lovens Arm var over 6 Mile lang, og at Øvrigheden kunde tone frem helt derude, selv om det kun gjaldt 10—20 Kr.

Men det hændte — i Reglen et Par Gange paa hver Tur — at der maatte skrives til Handling i Form af Exekution, og det var ikke altid morsomt — som Pligten ikke altid er morsom. Gjaldt det kun at skrive Huset, efterlod det ingen Spor eller øjeblikkelige Savn. Saa var der i alle Tilfælde nogle Maaneders Frist, inden Auktion kunde finde Sted, og i Reglen truede Auktion ikke engang, men Udlæget blev tinglæst paa Ejendommen, og saa — den Tid den Sorg. Saa kom Indfrielsens Stund først, hvis man vilde sælge Huset eller skulde gøre nyt Laan. — Værre var det, naar Indboet stod i Fare, det kære Indbo, aldrig luxuøst. I Reglen saare nøjsomt, men dog ofte saa stort, at noget kunde undværes; saa skulde der skrives og vurderes, deles mellem Debitor — der beholdt Sovekammeret, Gangklæder og noget Indbo — og Kreditor, der fik Udlæg i Resten. Saa stod Børnene, samlede om Moders Skørter, og saa til med forundrede Øjne. Hvor meget forstod de? Ja, saa de Moder græde, forstod de jo nok, at dette var ikke af det gode, og det dæmrede vel for dem, at disse fremmede Mænd vilde have noget af »vores Sager«. Var den nye, store Drage, som Storebroder næsten havde gjort færdig til Lillebroder, var den i Fare? Vilde de ogsaa have den med? Aa nej, den blev heldigvis skaanet. Regnede disse Folk virkelig ikke saadan en Herlighed for noget, siden de gik den forbi?

Men det hændte ikke mindre tit, at man fik den Besked,

at Folkene ikke ejede anden Rigdom end »æ Bø'n«, og Børnene vilde man vel ikke skrive? Ja, saa var det »Hus forbi« paa det Sted. Det skal forøvrigt siges, at jeg ikke erindrer noget Tilfælde her — som det huskes andet Steds fra — hvor noget havde været stukket til Side, eller at personlig Visitation var paakrævet.

Ved Mørkningstid gik det atter tilbage over Heden, og med Glæde saa man de forjættende Lys fra Sønder Omme By. Helt hjemme i Kroens Rejsestald gjorde det godt at faa Benene strakt, og endnu bedre gjorde det at komme ind til Lys og Varme og blive modtaget af vennesaale Værtsfolk. Gerne ventede en eller anden Godbid til den sene Middag: efter den uovertræffelige Kødsuppe Stallinger eller Portionsørreder fra Aaen, et eller andet Fuglevildt og som Dessert vor Mors Pandekager, saaledes som Krofar bedst kunde lide dem. Behørig Vin — dengang en billig Luksus — kom til, og snart var der en ganske egen Hyggestemning udbredt over Selskabet, der maaske var blevet forøget med en altid velset Sognefoged eller anden Gæst. Passiaren gik godt, ikke mindst naar Kaffen var kommen paa Bordet. Lokale Emner drøftedes, eller der berettedes om gamle Dage i den bølgende Tobaksrøg. Bagefter kom Toddyen eller Thepunchen (Whisky absolut ikke opfunden, navnlig ikke paa Landet), og let kunde man slippe til en Historie paa det ægte vestjydske Maal, der meget vel kunde have hævdet en Plads i »æ Bindstow«. Eller man tog fat i Kortene — dog ikke længe; der skulde begyndes tidlig næste Morgen. Altsaa gik det i god Tid op til Gæsteværelserne med Lys i Stagerne til den gode Nattesøvn, som venter, naar man er mæt af Luft og Vejr, Sol og Vind.

Næste Morgen tidlig efter et Morgenfoder, som

Kroen kunde være fuldt bekendt, gik Turen til en enkelt gemt Fogedforretning, stadig med det lokale Køretøj. Og saa til en lille Auktion over en Fallents Varelager. For Sagføreren frembød det ikke nogen speciel Interesse, han var kun en passiv Tilskuer. Men den opraaende Fuldmægtig fik nu sin Dag. Budene faldt sindigt, og et Overbud paa en Krone (der ækvivalerede et Dusin Kaffepunche) krævede baade Omtanke og Overvejelse, saa det gik ikke altfor hurtigt. Da gjaldt det om, hvorvidt Fuldmægtigen ved et passende Antal Vittigheder, der altid blev mægtigt paaskønnede, kunde faa Gang i Foretagendet. Det hændte ogsaa, at man selv kunde faa givet et fordelagtigt Bud. Jeg husker saaledes en betydelig Begejstring i Pensionatet, da jeg engang hjemførte 6 Pundsdaaser Champignons til 1 Kr. + 13 Øre i Salær. Der var ingen Konkurrence til »dem Skurrehatte« ved Auktionen.

Auktionen endt gik det atter mod Sønder Omme til Afsked med vor vestjydske Kusk, Afskedsmaaltid, Farvel til vore Værter for et Døgn og Genbesiddelse af Peter Olsens høje Vogn og fuldt udhvilede, velplejede Heste. Tilbage i omvendt Orden af Gaarsdagens Oplevelser i Uhe Kro, Bredsten Kro o. s. v., i Reglen under Hjemførelse efterhaanden af Fetalje til de gifte Fuldmægtiges Forraadskamre: et Par Høns, Æg, Fuglevildt, Honning, røget Faarelaar. Sælgeren sparede en Tur til Købstaden, Køberen havde ingen Konkurrence fra de talrige Opkøbere og Samlere, disse Mellemlid, som Nutiden er saa rig paa. Gensidig Tilfredshed. Var Handelen særlig god, faldt der gerne Lidkøb af; Punserne var som anført til at overkomme økonomisk.

Og saa tog man Afsked fra den sidste Kro!

Vore gamle, veldrevne Kroer og deres Værtsfolk

kunde fortjene et Kapitel for sig. De var vor Tilflugt i disse henrundne Dage, og af dem afgang i meget vort Velbefindende. Paa en Tur med en ny Fuldmægtig vilde Herredsfogden engang orientere ham i Egnen og udpegede bemærkelsesværdige Gaarde, Skove og Kirker for ham; men ikke uden Føje bad Fuldmægtigen om i hvert Fald ogsaa at blive orienteret om Kroerne; det kendte han af Erfaring fra sin tidligere Jurisdiktion var det vigtigste. Her i Egnen havde vi nøje Rede paa dem og deres Rangforordning, hvilke der havde middelmaadig Betjening til dyreste københavnske Hotelpriser (det forekom virkelig), og modsat: hvor der var Kroer med gode Traditioner med Ærgerrighed for Stedets Ry.

Aftenen var faldet paa, og efter nogen Tid saas i Øst det første Lysskær fra Vejle By. Men der var endnu et Stykke Kørsel tilbage, før man naaede den nu atter nattetille By, hvor man tog Afsked med Tak for i Dag og i Gaar, idet enhver blev kørt til sit og sat af der.

Og saa kørte Peter Olsen tilsidst hjem til sit, vor dygtige og omhyggelige Kusk, som vi satte saa megen Pris paa. Lad være, at Postkontrahtenten havde en større Stald og kraftigere eller hurtigere Heste, men Olsens tog sig godt ud, var glimrende passede og gjorde fuld Fyldest. Han selv var en sober, dygtig og paa-lidelig Kusk, garderhøj, med langt, bølgende Skæg, faamælt, næsten tavs. Bag paa en Kane tog han sig især pragtfuld ud, mindende om en russisk Livkosak. Man sagde, han kunde køre med 4 Heste, det har sikkert klædt ham storartet.

Aaringer efter kom Bilerne, og da er det præsteret at faa 32 smaa Sager ud af Verden paa een Dag. Senere fik disse Ture med yngre Fuldmægtige ogsaa den

Façon, at 3—4 Sagførere fulgtes med Fuldmægtigen paa Cykle Jurisdiktionen rundt i flere Dage. Ture med den gamle Stemning, af hvilke der gik Ry. Men nu, da det Arbejde, som Fogden dengang selv maatte beskæftige sig med, i vidt Omfang er overladt Sognefogderne, nu er disse Exkursioner Fortids Saga. Nu farer man med Afgang fra Vejle ved Nitiden til Sønder Omme i Bil, røgter sit Ærinde og er hjemme i Vejle igen til Frokost Kl. 12!

Lykkeligere Tider?

KONGEVEJEN KOLDING—NYGAARD

AF AXEL JOHANSEN

Den jydsk Kongevej, som Fr. II anlagde, gik fra Haderslev til Jellinge og bestod af 3 Led: Vejen mellem Slottene Haderslevhus og Koldinghus, Vejen fra sidste til Nygaard Slot i Starup Sogn og Strækningen herfra til Jellinge.

I Vejle Amts Aarbøger er den sidste Del beskrevet af Lærer J. Heltoft i 1922, og i 1938 har Proprietær Axel Thygesen givet supplerende Oplysninger om dens Afsnit i Starup Sogn, medens jeg har skrevet om Vejen Haderslev—Kolding i 1928.

Her skal omtales den manglende Del fra Kolding til Nygaard, hvorom kun findes spredte Oplysninger af Redaktør Eliassen i 1908, Side 165.

Man vil maaske mene, at Kongevejen maa have fortsat fra Jellinge til Skanderborg, hvor Kongen benyttede Skanderborg Slot, men denne Vejstrækning var ikke anlagt af Kongen og altsaa ingen Kongevej.

Flere Steder finder man Benævnelsen Kongeveje for Veje, som kun har været de almindelige saakaldte Alfarveje. Vi har f. Eks. i Kolding endnu »Gamle Kongevej« som Navnet paa den oprindelige Vej til Snoghøj. Det at Kongeveje var anlagt bedre end andre Veje, og at Kongeveje ret tidligt er givet i Brug som Alfarveje, har bevirket en Forveksling, saa en forholdsvis god Vej blev kaldt Kongevej.

Og op mod Nutiden er det sket, at en Vej fejlagtig

er kaldt Kongevej blot som en Erindring om en Kongevej, der har ligget i Nærheden, men som man ikke har vidst hvor laa. Dette er Tilfældet med Nordre Kongevej i Kolding. Man har vidst, Kongevejen til Nygaard har ligget paa Nørremarken, og saa er Vejen opkaldt efter den trods det, den gaar i Øst—Vest, mens Kongevejen gik fra Syd til Nord. Ved Navneforandringerne for faa Aar siden har man været klar over Fejlen og gav Vejen Navnet Nordre Fælledvej. Derimod er Navnet Søndre Kongevej i Kolding ægte nok, da den er en Del af Kongevejen til Haderslev.

Kongevejen Kolding—Nygaard udgik fra Staldgaardens østre Port ligesom Kongevejen til Haderslevhus. Endnu i 1820 omtaler Rektor Tauber en stenbrolagt Kongevej forbi Slotsmøllen og langs Søen (nu Fredericiagade og Ejlersvej). Ved Gram Rolighed er Vejen drejet mod Øst og har gaaet nedenfor Trompeterbakken, hvor nu Nordre Ringvej ligger. Ved Dyrehavevej er den gaaet op gennem Skoven, maaske ad det Vejspor, som ses her endnu i Retning ad Dyrehavegaard. Fra Gaardens Vestsiden er Retningen taget mod Ankerhus, en Gaard, som laa paa Matr. Nr. 50 lidt Vest for den nedlagte Egtvedbane, og forbi nuværende Ankerhus ved Bramdrup Skel.

Om Kongevejens Brug findes Oplysninger i en Kundgørelse af 23. August 1770*) fra Christian VII i Anledning af en Ansøgning fra Borgmester i Fredericia, Kammerraad Henrich Richter, som paa Ryttergodsauktionen i 1765 var blevet Ejer af Dyrehaven ved Kolding. Han søger om at faa Lov at aflaae den gennem Skoven gaaende Kongevej for alle og enhver med aflaaede Led og faar dette bevilget undtagen i følgende Tilfælde: 1) naar Kongen opholder sig paa Kol-

*) Citeret i en Protokol, som findes paa Dyrehavegaard ang. en Retssag i 1853—54.

dinghus, 2) naar Garnisonen i Kolding behøver at komme derigennem, og 3) naar Amtmanden forlanger Kongevejen aabnet for alle og enhver, hvis Landevejen er inpassabel. Desuden skal han deponere en Nøgle paa Slottet og vedligeholde Vejen mellem Leddene.

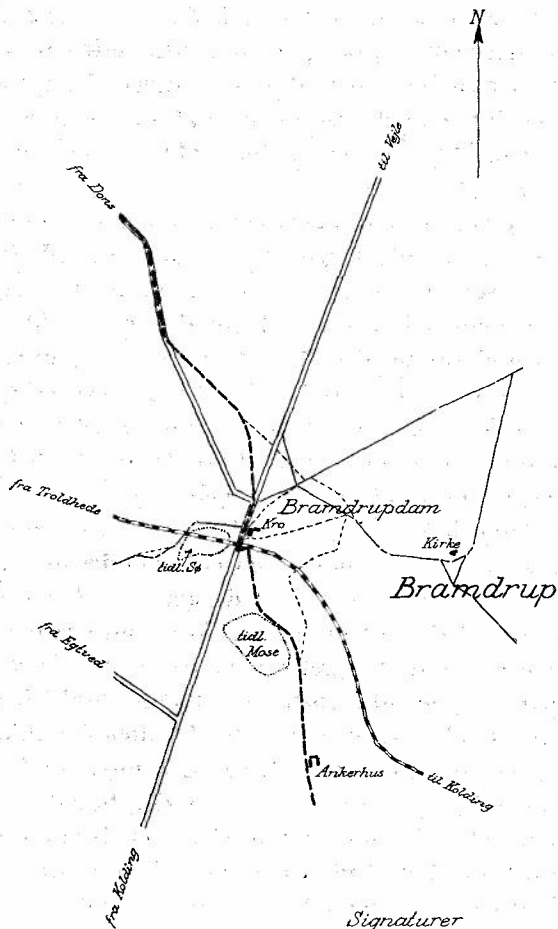
I Bramdrup maa Kongevejen have passeret det store Vejkryds fra gamle Dage, Bramdrupdam, opkaldt efter Søen, som laa lige Vest for Landevejen, hvor nu Troldhedebanen har sin Holdeplads. Kroen har ikke uden Grund fundet sin Plads her, hvor de gamle Veje Kolding—Vejle og Fredericia—Ribe krydsede hinanden, til Vejle og Fredericia gik Forbindelsen ad den nuværende Kommunevej til Lilballe og til Ribe ad Hartevejen, omtrent som den gaar nu.

Fra Ankerhus har Kongevejen gaaet i en Bue Øst om Bramdrup Fællesmose, som ikke kendes mere, men for at komme ned fra Højdedraget har den maattet slaa en meget skarp Kurve mod Nord som vist paa vedføjede Kort, som er taget efter Udskiftningskortet fra 1773 over Bramdrup. Buens nordligste Punkt har ligget paa Gangbroen over Troldhedebanen i Krohaven.

Kongevejens videre Forløb var den nuværende Landevej gennem Dons til Dons Mølle, dog har den første Kilometer efter Bramdrupdam slaaet en Bue mod Øst.

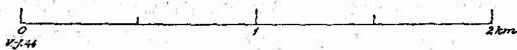
Udskiftningskortet viser ogsaa en Vej udenom Bramdrupdam østligere, men jeg formoder, førstnævnte var Kongevejen.

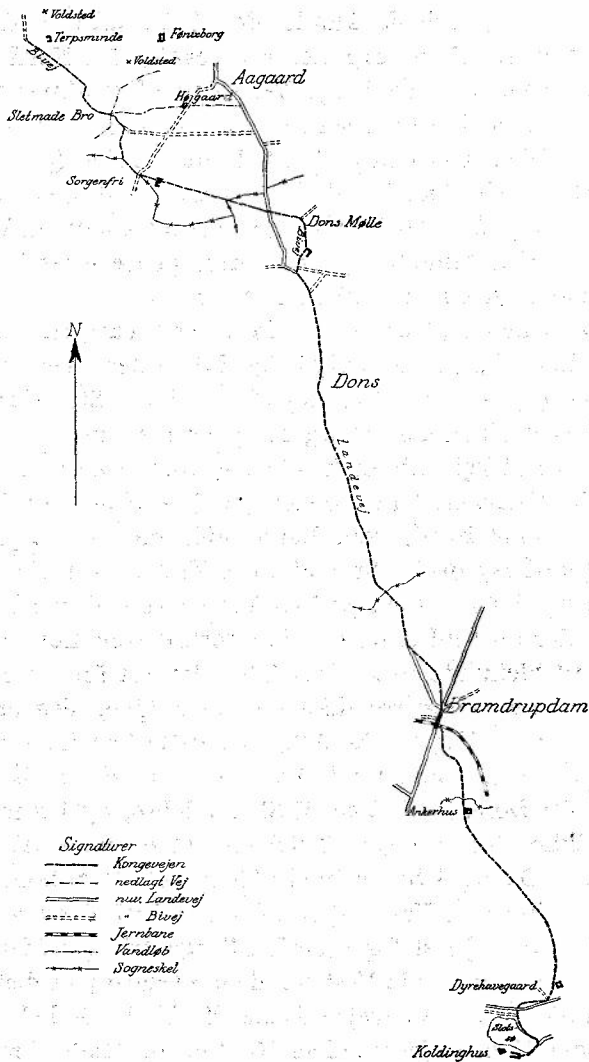
Naar vi saa spørger, hvor Vejen har gaaet fra Dons Mølle til Nygaard Slot, maa vi først spørge, hvor laa Slottet? Nogle mener, det laa paa Terpmindes Mark ca. 400 Meter Nord for Gaarden, hvor betydelige Murrester findes i Jorden. Andre mener, Slottet laa paa Voldstedet ca. 400 Meter Sydvest for Fønixborg. Havde der været tydelige Vejspor eller Kort, som viste Konge-

Signaturer

- Kongevejen
- nuv. Landvej
- nuv. Bivej
- tidligere Bivej
- Jernbane

vejens Beliggenhed, kunde det have afgjort denne Strid, men det findes ikke. Kongevejen fra Nord mod Nygaard har gaaet langs Vestsiden af Brakker Skov og tager en Retning, som er lige midt imellem de to Voldsteder. Fra den anden Side maa Vejen have passeret det ret store Vandløb formentlig enten ved Sletmade Bro eller det Vadested, som findes tæt ved Voldstedet paa Fønixborg. Da første peger efter Terpsminde, findes heller ikke her Svar.

Jeg tror dog, Terpsminde Mark er Stedet, hvor Slotet har ligget. De betydelige Murrester, her findes, tyder paa noget i Retning af et Slot i Størrelse, og Voldstedet paa Fønixborg Mark er for lille.

Paa Det kgl. Bibliotek findes et Kort, som viser med Navns Nævnelser, at Kongevejen har gaaet fra Dons Mølle mod Nord, som Landevejen nu, men lige før Aagaard By drejet brat af mod Vest over forbi Højgaard. Her har før ligget en Vej bedre end den Markvej, der nu findes, og den har fortsat som Kommunevej til Sletmade Bro. Kortet har jeg set for flere Aar siden, men desværre ikke noteret Kilden. Jeg antog, det var Fr. V's danske Atlas, og dette har jeg nu undersøgt igen, men fandt tværtimod, at dette viste en Vej fra Dons Mølle lige til Sletmadebro, og jeg mener nu ikke, der er nogen Tvivl om, at denne er Kongevejen. Da jeg i Sommer gik Terrænet efter, fandt jeg 2 Levninger af Vejen, den ene en Hulvej, der benyttes som Markvej Øst for Gaarden Sorgenfri op i Marken, den anden liggende Vest for denne Gaard paa den anden Side Kommunevejen Aagaard—Vester Nebel.

Som Kongevejen mellem Kolding og Haderslev har været en Vej mellem Volde og levende Hegn, saaledes har denne Vej ogsaa nok været. Vest for Sletmadebro er der Rester af store Volde endnu.

HARTE OG BRAMDRUP SOGNE OMKRING AAR 1766

VED *NIELS JACOBSEN*

Biskop Block i Ribe udsendte i 1765 til samtlige Sognepræster i Stiftet et Spørgeskema for ved Besvarelse af dette at faa en Oversigt over de paagældende Sognes Topografi m. m.

Ved at læse nogle af disse Beretninger skønner man, at Resultatet næppe kan have svaret til Forventningerne, men alligevel er der dog kommet saa meget godt Stof frem, at Biskoppen ikke har spurgt helt forgæves.

En af de Præster, der bedst havde forstaaet Spørgsmaalet, var Pastor *Lars Haagen* til Harte-Bramdrup Menigheder, idet man gennem hans Besvarelse virkelig faar en vis Viden om de to Sognes Forhold paa de forskellige Omraader, Spørgsmaalene omfatter. Hans Tilbagesendelse af Skemaet i udfyldt Stand er dateret den 10. Maj 1766 og giver først en Oversigt over Præsterne ved de to Kirker siden Reformationen:

Hr. Niels Hansen, fra 1539, Embedstid 1 Aar.

Hr. Hans Kneus, tillige Provst i Brusk Herred og boende i Kolding sin Livstid, fra 1540, Embedstid 51 Aar.

Hr. Poul Kneus, fra 1592, Embedstid 28 Aar.

Hr. Niels Jørgensen, fra 1620, Embedstid 13 Aar.

Hr. Niels Simonsen, fra 1633, Embedstid 13 Aar.

Hr. Mads Olufsen, fra 1646, Embedstid 13 Aar.

Hr. Christen Madsen. Menes at være Søn af næstforegaaende. I den Tid brændte Præstegaarden af, men Aaret vides ej. Fra 1659, Embedstid 35 Aar.

Hr. Mag. Eschel Busch. Denne fik Hr. Christens Enke til Ægte, og blev herfra forflyttet til Vejle og Hornstrup Menigheder. Fra 1694, Embedstid 20 Aar.

Hr. Heinrich Lytken, fra 1714, Embedstid 16 Aar.

Hr. Christen Søbye, fra 1730, Embedstid 4 Aar.

Hr. Jørgen Mørch, fra 1734, Embedstid 19 Aar.

Endelig jeg Lars Haagen, kaldet den 3. Februar 1753.

I Forbindelse med Præstefortegnelsen oplyser Pastor Haagen, at ved Hr. Henrich Lytkens Tiltrædelse af Præsteembedet i 1714 blev Vrandrupgaard, Vrandrup By og Mølle udskilt fra Harte Sogn og tillagt Seest. Aarsagen hertil var Besværlighederne ved Vintertide at komme over Kolding Aa.

Som Refusion for tabte Indtægter ved denne Udskillelse blev allernaadigst tillagt Sognepræsten for Harte og Bramdrup Menigheder efter Rente-Taksten 5 Tdr., 1 Skp., 1 Fdk. Rug à 1 Rdl. 3 Mark pr. Tønde Rug eller 7 Rdl. 4 Mark og 6½ Skilling, samt 6 Tdr., 1 Skp., 1 Fdk. Byg à 1 Rdl. 3 Mark pr. Tønde eller 9 Rdl. 1 Mark 11 Skilling, hvilket ved Mortens Dags Tid aarligt annammedes paa Amtsstuen.

Om sig selv skriver Pastor Haagen, at han er født den 28. Oktober 1713 i Rødby som Søn af Købmand Hans Haagen og Hustru Karen Larsdatter Friis. Forældrene døde i hans Barndom. Som 14-aarig blev han optaget som Elev i Nysted latinske Skole, men »med liden Frugt i de sidste 3 Aar, hvorfor jeg i mit 20. Aar nødtes til at quittere samme Skole og for at opnaa mit Maal begav mig til Københavns latinske Skole og fik Stæd i den 6te Lectie.«

I 1740 tog han teologisk Embedseksamen med Karakteren Haud Illaudabilem, var derefter Medhjælper hos Sognepræsten i Nykøbing Sj., Lærer i Løve ved Slagelse og (i ca. 10 Aar) »Informator« ved det kongelige Vajsenhus i København. Aaret efter sin Ansættelse som Præst for Harte-Bramdrup Menigheder blev han i Aalborg gift med Margretha Hansdatter, født i Alslev ved Tønder.

Om *Harte Kirke* fortæller Pastor Haagen, at den i gamle Dage kaldtes »Hart Kirke«. Den er i god og durable Stand, opbygget af firkantede, hugne, graa Sten indtil Taget. Taarnet og Vaabehuset er derimod fra Grunden opført med Mursten. Taget over saavel Taarnet som Kirken er tækket med Bly, mens Vaabehuset er tækket med Tagsten. Taarnet blev ombygget i 1758 og fik nu et »rygget« Tag; tidligere havde det været forsynet med et lille Spir. Paa Taarnets vestre Side indsattes Frederik 5. Navne cifre og Restaureringsaaret 1758. Paa den søndre Side opsattes Bygmesterens Forbogstaver P. B., hvilket skal betyde Peder Bertelsen.

Altertavlen er opsat 1618 og istandsat 1700.

To Messinglysestager er forsynet med Aarstallet 1676 og Bogstaverne G. G.

Paa *Kalkens Fod* er indridset Bogstaverne P. A. K. V. M. S. samt: Forbedret og forgyldt paa Harte Kirkes Bekostning 1704.

Disken har foroven Indskriften: »Denne Disch hører til Harthe Kierches Kalch 1705«, og paa Bunden: »Istam Patellam Longiusculi horrificis Sacrilegi numis denuo Conficiendam Curavi.« E. B. W 6 Lod 1¹/₂ qt.

En Sølv-Æske, som bruges til Brødet, bærer Indskriften: Lars Christian Paabye. Maren Erichsdatter Frost, 1737, der haver vi til Harte Kirke af en godvillig

Haand, af Herrens Laan, til Herrens Alter givet.
W. 8 Lod 2¹/₂ qv.

Præsternes Begravelsessted i Jordan paa den søndre Side i Koret, er tillukket med en Trælaage.

En Ligsten findes i Koret lige foran Alteret. Paa Stenen er afbildet en Mand med sine 3 Hustruer i fuld Corpus. Manden er betegnet som Paul Abildgaard 1563, Frue Karen Ulfeld 1547, Kirsten Firmandsdatter 1557 og Kirsten Ulfeld. Stenen bærer yderlig følgende Indskrift: »Her ligger begravet ærlige og velbyrdige Mand, Paul Abildgaard til Vranderup heder hand, med sine kiære Hustruer 2. Den 3die agter og her at boe. Frue Kirsten Ulfeld mon hun hede. Hun lod den Steen bekoste og rede det Aar Bartholomæi Dag, vel froe kaldt Gud hannem til sig Aar 1563. Gud være os alle naadig.«

I Kirkens venstre Ende nær Taarnet findes et Pulpitur, opsat 1699, indrettet for Mand- og Quindekønnet.

Midt i Kirken, paa den nordre Side findes 2 sorte Standarter med Inskription: »Den velædle og velmandhafte Hr. Ritmester Johan Valentin Schubart, barnefødt udi Thyringen, udi Erfurth 1627 den 17. Decbr. Har været i Ægteskab 2 Gange med velbaarne Mette Kaas og aufllet med hende 13 Sønner, 1 Datter. 2den Gang med Jomfru Mette Busch (Marg. Eschel Busch's Søster) og aufllet med hende 3 Sønner 1 Datter. Tient Deres May.st i Danmark i 58 Aar. Har overleveret sin Siel i Guds Haand Mandagen den 18. August 1709 udi sin Alders 81 Aar 8 Uger, og ligger begravet herunder i Harte Kirke.« I Kirkens Taarn findes en aaben Begravelse med 2 Jernlaager for, udarbejdet i Sprinkelværk, Hr. Kammerherre von der Lüth paa Vranderuphougaard tilhørende, hvilket Rum

i Taarnet blev ham allernaadigst forundt til Begravel-
sessted Aar 1753, og i følgende Aaringer indrettet der-
til. I Begravelsen findes 3 Liig. 1: Frue Conferentz-
Raadinde Klingenberg, en Moder af Frue Cammer-
herreinde von der Lüth. 2: 2 af deres Børn. Ovenover
bemeldte Jerndøre findes i Hr. Cammerherrens Vaa-
ben en Ørn med en Kloke i højre Fod. I Fru Cammer-
herreindens en Kloke og 2 Løver ved Siden af Vaabe-
net holder samme.

Kirkens Klokke i Taarnet er af temmelig Størrelse
uden nogen Inskription. Paa Kirkegaardens nordre
Side findes Hr. Jørgen Mørch'es og Hustru'es Begrav-
elses Steder belagt med 2 Liig Steen med Inskription:
»De som underviiste andre skal skinne som den ud-
strakte Befæstning. Dom. 12.3. Her hviler Sal. Hr.
Jørgen Mørch, barnefødt i Vendsyssel Anno 1691, for-
dum Capellan for Hellevad, Hellum og Ørum's Me-
nigheder i 18 Aar. Sognepræst for Harte- og Bram-
drup Menigheder i 18 Aar og 5 Maaneder. Levede i
Ægteskab med sin efterladte Hustru Anna Margrethe
Thorup i 18 Aar og 6 Maaneder. Døde i Paaby den 8.
Januar 1753. Hviil sødt Hr. Mørch fra nue til Dom-
mens store Dag, imidlertid dit Støf blandt os skal
være.«

»Her ligger vel indpakket Asken af en Jesu Bruud,
som hos os har levet stakket, men nu lever hos sin
Gud. Ano 1700 den 24. Martii blev hun fød til Verden
i Børglum Præstegaard og ved Daaben igenfødt til
Himlen, Ano 1700 d. 27. Martii der hun blev kaldet
Anna Margrethe Thorup. Hun levede i Jomfrustand
i 34 Aar, i Ægteskab i 18 Aar og 6 Maaneder med vel-
ærværdige Hr. Jørgen Mørch Sogne-Præst for Harte-
og Bramdrup Menigheder, og endelig efter et Aars og
5 Maaneders Enkestand døde i Piedsted den 2. Juni

1754. Vel hun levede, sødt hun endte sine møjefulde Aar. Fordi hun Jesum tiende, Naadelønnen hun nu faar.«

Harthe Kirkes Hartkorn udgør 24 Tdr. 4 Skp. og dens Tilliggende er vurderet til 3 Tdr. 7 Skp. 4 Fdk. 1 Alb. Kirken har tidligere tilhørt Kongen, men blev ved sidste Auktion solgt til Dr. Gudme i Aalborg, der ogsaa har Jus vocandi til Kirken.

Kongetiendens Hartkorn 23 Tdr. 2 Skp. er tilslaaet Oberst-Auditeur Seidelin i Fredericia.

Harte Sogns Hartkorn, Ager og Eng, udgør 162 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb. samt Skov- og Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Byerne i Sognet er: Paaby, Harte, Stubdrup og Ejstrup. Dets enlige Steder: Stenvad Mølle, Lynggaard, Brødsgaard og Stallerupgaard. Ved den sidste er for faa Aar siden af dens Beboere oprettet en Stampemølle og et Teglblænderi.

Harte Sogns Fattige er 3, nemlig Anne Sørensdat-ter, som nyder aarlig 1 Td. 4 Skp. Mel, 6 Skp. Malt, 3 Skp. Gryn og 1 Rdl. 2 Mark i Penge, Johan Hyrde 6 Skp. Mel, 3 Skp. Malt, $1\frac{1}{2}$ Skp. Gryn og 4 Mark i Penge, og Else Jørgensdatter 6 Skp. Mel, 3 Skp. Malt, 1 Skp. Gryn og 4 Mark i Penge. Ligningen over Al-misser paa Beboerne i Sognet udgør 3 Tdr. 1 Skp. Mel, 2 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. Malt, 1 Td. 2 Skp. 3 Fdk. Gryn, 3 Rdl. 5 Mark i Penge.

Tæt vest for Harte Kirke har tidligere været en dyb Sø, ved hvis Vand saavel som Stallerupgaard og Dons Søer, som ligger længere i Nord og har haft deres Indløb i Harte Sø, et Saltværk er bleven drevet i fordums Tid, hvilket Saltværk sønden for Harte By i dens Enge er bleven indrettet og begyndt med, som siges efter Kong Hans' Foranstaltning, men dog straks gik overstyr, af hvad Aarsag vides ikke. Spor til samme Salt-

værk findes endnu dels ved store Grøfter, som er kastet fra Stallerupgaard Sø til Harte Sø, og derfra igen til henimod Harte Enge, hvorigennem Vandet blev ledt. Denne Harte Sø er for nogle og halvfjerdsindstyve Aar siden udbrudt gennem sine Dæmninger, den findes nu i Engbund og ved den Kgl. Auktion solgt til Paabye Beboere, Præsten undtagen, for 220 Rdl. Sognets bedste Næring er Kornavling, nemlig Rug, Byg, Havre og Boghvede, hvoraf Rug og Boghvede er det meste.

Bramdrup Kirke er i maadelig Stand, opbygget af firkantede, hugne graa Sten indtil Taget, der er belagt med røde Tagsten. Taarnet er dog bygget af Mursten og tækket med Bly. Dets Spir er prydet med en ny forgyldt Fløj, bekostet af Apoteker Eilschau, Kolding, der ved Kgl. Auktion blev Ejer af Kirken. Paa Spirfløjen er udhugget Apoteker Eilschau's og hans Kærestes Forbogstaver: C. C. E. og A. F. samt Aarstallet 1765. I Kirken, der kun er liden, findes ingen Mærkværdigheder, dog har Apoteker Eilschau sidste Efteraar ladet den renovere og smukt prydet den med Maling.

Kirkens Kalke og Disk er af ny omgjort og forbedret med stærk Forgyldning og med Navnene: Christian Cornelius Eilschau og Anna Thye 1765.

Kirkeklokken har ingen Inskription.

Kirkens Hartkorn 13 Tdr. 4 Skp., dens Ejendom er 2 Tdr. Engbund, der er bortfæstet. Kongetiende udgør 9 Tdr. 4 Skp.

Sognets contribuierende Hartkorn er 70 Tdr. 5 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Skov- og Mølleskyld 1 Td. 1 Fdk. 1 Alb.

Til Bramdrup Sogn er ingen andre Byer henlagt. Hospitaler og Fattighuse findes ikke. For Tiden er 2 fattige. Ligningen paa Beboerne til Almisse er 2 Tdr.

1 Skp. 3 Fdr. Mel, 1 Td. 1 Skp. $3\frac{1}{2}$ Fdk. Malt, 4 Skp. $1\frac{1}{4}$ Fdk. Gryn og 2 Mark 4 Skilling i Penge.

Herregaarde findes ikke i Sognet, Antikviteter heller ikke.

Sognets bedste Næring er Kornavling. Der avles omtrent lige meget af hver Slags. Fiskeri findes ikke, ej heller Mineralier.

Naar de øvrige requirerede Poster er blevet ubesvarede, er det fordi, ingen tilstrækkelig Efterretning derom kan gives.

Medlemmerne støtter Samfundet ved at købe *ældre Aargange*:

1. Halvbind 1923, »Tirsbækbogen« Kr. 4,00
1934, »Hjemstavnsbogen« (to Bind) - 4,00

pr. Halvbind

1906—1916, 1920—24 (I 1923 se ovenfor) . . . Kr. 0,50
1917—18 - 1,00
1925—1938 (1934 se ovenfor) - 0,75
1939—1943 - 2,00

Register 1905—1936 gratis

1905, 1919 samt I 1918 er udsolgt.

Jørgen Swane: Guldsmede i Vejle indtil 1890

(Særtryk) Kr. 0,75

Desuden sælges følgende Bøger:

P. Eliassen: Historiske Strejftog*) Kr. 4,00

J. J. Ravn: Herslev og Viuf Sogne. - 2,00

Rs. Mortensen: Lindeballe Sogn - 5,00

Sidste 2 Bøger faas ved Henvendelse til Forfatterne, iøvrigt ved Kassereren, Landinspektør Johansen, Kolding. Vejle Amts historiske Samfund har Postkonto Nr. 45195.

Ved Forsendelser tillægges *Porto*.

*) benyttes som Gavebog.

Jndhold af 1. Halvbind 1944:

	Side
<i>Georg Hansen</i> : Skoleloven 1814 i Vejle Amt	1
<i>August F. Schmidt</i> : Niels Christian Clausson	41
<i>Fr. Knudsen</i> : Med Vejle-Fogden til Vesteregnet for 50 Aar siden	52
<i>Axel Johansen</i> : Kongevejen Kolding—Nygaard	67
<i>Niels Jacobsen</i> : Harte og Bramdrup Sogne omkring Aar 1766 ..	73

Vejle Amts Aarbøger,

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er 4 Kr. aarlig + Postpenge 50 Øre. Indmeldelse modtages af Bestyrelsen: Førstelærer *Marius Hansen*, Bredballe (Formand); Arkitekt *H. Zachariassen*, Fredericia (Næstformand); Landinspektør *Axel Johansen*, Kolding (Kasserer); Byraadssekretær *N. Jacobsen*, Kolding (Sekretær); Overbibliotekar *Aage Bredsted*, Vejle; Overbibliotekar *E. Ebstrup*, Kolding; Direktør *Harald Hess*, Vejle; Lærer *Rasmus Mortensen*, Lindeballe; Gaardejer *Steffen Nielsen*, Barrit; Overassistent *L. Petersen*, Fredericia; Sognefoged *J. J. Ravn*, Mølholm.

I **Redaktionen**: Lærer *Rasmus Mortensen*, Lindeballe, Gadbjerg (Formand), Overbibliotekar *Aage Bredsted*, Vejle, Overbibliotekar *E. Ebstrup*, Kolding.
